

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Σερβία: ο τελευταίος βαλκανικός σύμμαχος της Ρωσίας

Serbia: Russia's last Balkan ally

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γεώργιος Αντωνόπουλος

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Κοππά Μαριλένα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπουσα)

Τριανταφύλλου Δημήτρης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Υφαντής Κωνσταντίνος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεώργιος Αντωνόπουλος, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

Στην οικογένειά μου

Ευχαριστίες

Στο παρόν σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτριά μου κ. Μαριλένα Κοππά για την προθυμία της να αναλάβει την επίβλεψη της διπλωματικής μου εργασίας και να με καθοδηγήσει (και) σε αυτή την βαλκανική μου περιπέτεια. Επίσης, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον καθηγητή κ. Χαράλαμπο Μπουμπανιατζόγλου για τις συζητήσεις μας γύρω από το θέμα της παρούσας εργασίας και την συμβολή του στην αναζήτηση σχετικής βιβλιογραφίας. Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου για την υπομονή και την υποστήριξή της καθ' όλη την περίοδο μελέτης και συγγραφής.

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Serbia: Russia's last Balkan ally	7
Εισαγωγή.....	8
Κεφάλαιο 1: Θεωρητικό Υπόβαθρο	9
1.1 Η έννοια του εθνικού συμφέροντος.....	9
1.2 Κατηγορίες εθνικών συμφερόντων	17
Κεφάλαιο 2: Εμπειρικό μέρος	20
2.1 Ακροβατώντας μεταξύ Ανατολής και Δύσης: η εξωτερική πολιτική της Σερβίας	20
2.2 Η ρωσική βαλκανική πολιτική	27
2.3 Η σερβορωσική ειδική σχέση σήμερα.....	34
Κεφάλαιο 3: Από την θεωρία στην πράξη: η συμβατότητα των εθνικών συμφερόντων.....	42
Συμπέρασμα.....	44
Βιβλιογραφικές αναφορές	47

Περίληψη

Η εργασία εξετάζει την περίπλοκη φύση των σερβορωσικών σχέσεων υπό το θεωρητικό πρίσμα των εθνικών συμφερόντων του Hans Morgenthau. Αποτελεί μια ποιοτική περιπτωσιολογική έρευνα βασισμένη μεθοδολογικά στην μελέτη ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων βιβλιογραφικών πηγών που αποσκοπεί να αναλύσει τις επιμέρους πτυχές της ρωσοσερβικής «ειδικής σχέσης», όπως προκύπτουν από την σύνθεση της σερβικής ιδιάζουσας εξωτερικής πολιτικής και των ρωσικών βαλκανικών φιλοδοξιών που τροφοδοτούν τα εκατέρωθεν εθνικά συμφέροντα.

Η ανάλυση ξεκινά από τη θεωρητική θεμελίωση της έννοιας των εθνικών συμφερόντων στη ρεαλιστική παράδοση των διεθνών σχέσεων, εστιάζοντας στις κατηγορίες τους (ζωτικά, δευτερεύοντα, μόνιμα, μεταβλητά, γενικά, ειδικά). Στη συνέχεια, εξετάζονται οι συστημικοί και εσωτερικοί παράγοντες που επιτρέπουν τη στρατηγική εξισορρόπηση της Σερβίας μεταξύ Δύσης και Ρωσίας, οι στόχοι και τα μέσα της ρωσικής βαλκανικής πολιτικής, καθώς και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση που διαμορφώνει τη σύγχρονη διμερή προσέγγιση. Το τελευταίο κεφάλαιο μεταφέρει τα δεδομένα από τη θεωρία στην πράξη, κατηγοριοποιώντας τα σημαντικότερα εθνικά συμφέροντα των δύο κρατών και εξετάζοντας τη συμβατότητά τους.

Τα ευρήματα της μελέτης αποκαλύπτουν ότι οι σχέσεις Βελιγραδίου-Μόσχας δεν αποτελούν ούτε μια μονολιθική συμμαχία ούτε μια απλή συνεννόηση για επιμέρους ζητήματα. Αντίθετα, συνιστούν μια πραγματιστική εταιρική σχέση όπου σημαντικά συμπληρωματικά και αντικρουόμενα συμφέροντα συνυπάρχουν. Συνεπώς, όσο οι υφιστάμενες συνθήκες παραμένουν αμετάβλητες, οι σερβορωσικές σχέσεις θα παραμένουν στενές, ακριβώς επειδή προωθούν σημαντικά εθνικά συμφέροντα των δύο κρατών. Τα εν λόγω συμπεράσματα συμβάλλουν στη βαθύτερη κατανόηση της βαλκανικής γεωπολιτικής και της δυναμικής αλληλεπίδρασης των εθνικών συμφερόντων στη διαμόρφωση της κρατικής συμπεριφοράς.

Λέξεις-κλειδιά: Εθνικά συμφέροντα, σερβορωσικές σχέσεις, βαλκανική γεωπολιτική, Hans Morgenthau, στρατηγική εξισορρόπηση

Serbia: Russia's last Balkan ally

Georgios Antonopoulos

Abstract

This study examines the complex nature of the serbo-russian relations through the theoretical lens of Hans Morgenthau's national interest framework. It is a qualitative case study based on a comprehensive review of Greek and international literature. The research aims to analyze the multifaceted aspects of the serbo-russian "special relationship" by exploring the interplay between Serbia's unique foreign policy approach and Russia's Balkan ambitions, both of which are shaped by their respective national interests.

The analysis begins with a theoretical exploration of the concept of national interest in the realist tradition of international relations, focusing on its categories (vital, secondary, permanent, variable, general, specific). Subsequently, it delves into the systemic and domestic factors enabling Serbia's strategic balancing act between the West and Russia, the objectives and tools of Russia's Balkan policy, and the interactions that define the contemporary bilateral relationship. The final chapter bridges theory and practice by categorizing the key national interests of both states and assessing their compatibility.

The findings reveal that the Belgrade-Moscow relations are neither a monolithic alliance nor a simple alignment on select issues. Instead, they represent a pragmatic partnership characterized by significant complementary and conflicting interests. Consequently, as long as the existing conditions remain unchanged, the serbo-russian relations will remain close, precisely because they advance key national interests for both states. These conclusions contribute to a deeper understanding of Balkan geopolitics and the dynamic interplay of national interests in shaping state behavior.

Keywords: National interests, serbo-russian relations, Balkan geopolitics, Hans Morgenthau, balancing act

Εισαγωγή

Η ρωσική εισβολή της 24^{ης} Φεβρουαρίου έχει ανανεώσει το δυτικό ενδιαφέρον -και τους φόβους- σχετικά με την ρωσική εξωτερική πολιτική γενικότερα στον κόσμο και ειδικότερα στα Βαλκάνια, τα οποία αποτελούν την «πιο ευάλωτη περιφέρεια της Ευρώπης» (Anastasakis, 2019). Η βαλκανική ανέκαθεν αποτελούσε το πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ Μεγάλων Δυνάμεων, με την Ρωσία να μην αποτελεί εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα. Στη σύγχρονη εποχή, βέβαια, τα περισσότερα βαλκανικά κράτη έχουν ήδη ξεκινήσει μια -λιγότερο ή περισσότερο ολοκληρωμένη- πορεία προς τους δυτικούς θεσμούς όπως το NATO και η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), ενώ ελάχιστες διατηρούν ακόμα σημαντικές επαφές με την Μόσχα. Μοναδική, εν πολλοίς, χώρα η οποία δεν είναι πλήρως αφοσιωμένη στη δυτική της προοπτική είναι η Σερβία. Η τελευταία, μάλιστα, εμφανίζει το παράδοξο ότι είναι η μόνη στα Βαλκάνια που αν και είναι υποψήφια προς ένταξη στην ΕΕ, ταυτόχρονα δεν παραμελεί τις σχέσεις της με το Κρεμλίνο, προσπαθώντας να ισορροπήσει στις εξωτερικές της σχέσεις και αποτελώντας, έτσι, τον τελευταίο βαλκανικό σύμμαχο της Ρωσίας.

Άφθονο μελάνι έχει χυθεί προκειμένου να εξεταστεί αυτή η ιδιαίτερη ρωσοσερβική σχέση, με την επακόλουθη συζήτηση να παλινδρομεί μεταξύ κινδυνολογίας και καθησυχασμού ανάλογα με την προσέγγιση. Η παρούσα εργασία αποσκοπεί ακριβώς να διαλευκάνει το πεδίο γύρω από την ουσία, την έκταση, τον αντίκτυπο και την βαρύτητα των σερβορωσικών σχέσεων, χρησιμοποιώντας ως βάση της ανάλυσης τα εθνικά συμφέροντα καθενός από τα δύο κράτη και την συμβατότητά τους, όπως προκύπτουν από το θεωρητικό υπόδειγμα του Hans Morgenthau. Μεθοδολογικά αποτελεί μια ποιοτική περιπτωσιολογική μελέτη βασισμένη στην μελέτη ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων βιβλιογραφικών πηγών και κυρίως βιβλίων, άρθρων, επιστημονικών περιοδικών και αναλύσεων που χρησιμοποιεί δύο περιπτώσεις ως σημεία σύγκλισης. Βασική θέση της παρούσας εργασίας είναι ότι η σερβορωσική «ειδική σχέση» δεν θα πρέπει ούτε να υπερεκτιμάται αλλά ούτε να υποεκτιμάται, εφόσον δεν αποτελεί ούτε μια συμμαχία με «μονολιθικό» χαρακτήρα, ούτε μια απλή συνεννόηση για ορισμένα ζητήματα. Η προσέγγιση μεταξύ Βελιγραδίου και Μόσχας βασίζεται σε βασικά εθνικά συμφέροντα που βρίσκονται ψηλά στην ιεραρχία των δύο πλευρών και εμφανίζουν σημαντικό βαθμό

συμβατότητας. Την ίδια στιγμή, όμως, άλλοι τομείς εμφανίζουν μια δυσαρμονία μεταξύ των εκατέρωθεν εθνικών συμφερόντων, δημιουργώντας προστριβές και διαφωνίες. Ως εκ τούτου, δεύτερη βασική θέση είναι ότι για όσο διάστημα συνεχίσουν να υφίστανται οι παράγοντες που επιτρέπουν αφενός την σερβική αμφιταλάντευση μεταξύ Δύσης και Ρωσίας και αφετέρου την διείσδυση της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια, η σερβορωσική «ειδική σχέση» θα παραμείνει, εν πολλοίς, απaráλλακτη, ακριβώς επειδή εξυπηρετεί σημαντικά συμφέροντα των δύο πλευρών.

Η εργασία εξετάζει, λοιπόν, τις σερβορωσικές σχέσεις όπως εξελίχθηκαν από το 2008 -έτος ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου- με έμφαση την περίοδο διακυβέρνησης του Aleksandar Vucic (2012 ως σήμερα). Το πρώτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην εξέταση του περιεχομένου της έννοιας του εθνικού συμφέροντος σε θεωρητικό επίπεδο και έπειτα στην ανάλυση της σημασίας και της συμβατότητας των εθνικών συμφερόντων με εκείνα άλλων κρατών, χρησιμοποιώντας ως σημείο αναφοράς την προσέγγιση του Morgenthau. Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά τα εμπειρικά στοιχεία των σερβορωσικών σχέσεων, εξετάζοντας αρχικά τους παράγοντες που επιτρέπουν την σερβική στρατηγική εξισορρόπηση και τα αποτελέσματά της, έπειτα τις βασικές παραμέτρους των σκοπών και των μέσων της ρωσικής βαλκανικής πολιτικής και τέλος τις ίδιες τις σερβορωσικές σχέσεις, όπως αυτές διαμορφώνονται από τον συνδυασμό των σερβικών «προδιαθέσεων» με τις ρωσικές φιλοδοξίες. Το τρίτο -και τελευταίο κεφάλαιο πριν το συμπέρασμα- αποσκοπεί να γεφυρώσει την θεωρητική και την εμπειρική οπτική του πρώτου και του δεύτερου κεφαλαίου αντίστοιχα, αναλύοντας πώς τα σημαντικότερα επιμέρους σερβικά και ρωσικά εθνικά συμφέροντα κατηγοριοποιούνται και πώς συμβάλλουν στην ανάπτυξη ή τον περιορισμό των σερβορωσικών σχέσεων ανάλογα με τον βαθμό συμβατότητάς τους.

Κεφάλαιο 1: Θεωρητικό Υπόβαθρο

1.1 Η έννοια του εθνικού συμφέροντος

Τα έθνη δεν έχουν σταθερούς φίλους ή εχθρούς. Έχουν μόνο σταθερά συμφέροντα.

-Λόρδος Palmerston

Το εθνικό συμφέρον είναι μια από τις κεντρικότερες έννοιες στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων, εφόσον, εν πολλοίς, αποτελεί τον γνώμονα με τον οποίον κάθε κράτος χαράζει την πολιτική του στην διεθνή σκακιέρα. Από την αρχαιότητα ως σήμερα πολλοί θεωρητικοί και αναλυτές έχουν αναφερθεί στην σημασία των εθνικών συμφερόντων. Ο «πατέρας των διεθνών σχέσεων», ο Θουκυδίδης, πριν σχεδόν 24 αιώνες έθεσε τις πρώτες βάσεις για την περαιτέρω μελέτη της έννοιας, εφόσον η «Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου» του βρίθει παραδειγμάτων όπου μεταξύ δικαίου/ηθικής και συμφέροντος, τα έθνη-κράτη της εποχής επιλέγουν σχεδόν πάντα το δεύτερο. Για παράδειγμα, όταν οι Αθηναίοι καλούνται να αποφασίσουν αν θα συμμαχήσουν με τους Κορίνθιους ή τους Κερκυραίους που φιλονικούν μεταξύ τους, επιλέγουν τους δεύτερους οι οποίοι «μιλούν τη γλώσσα του συμφέροντος» σε αντίθεση με τους πρώτους οι οποίοι προβάλουν νομικά επιχειρήματα (Πλατιάς, 2018). Πολλά χρόνια αργότερα, ο Νικολό Μακιαβέλι λαμβάνει μια ακόμα πιο ακραία θέση υπερμαχόμενος τα πρωτεία του εθνικού συμφέροντος έναντι της ηθικής. Για τον ίδιο, ο ηγεμόνας όφειλε να συνδυάζει ισχύ και πανουργία, προκειμένου να αποφεύγει κινδύνους και να εκμεταλλεύεται ευκαιρίες στην προσπάθειά του να προωθήσει το εθνικό συμφέρον. Κινούμενος, λοιπόν, στο όριο της νομιμότητας με ένα σκεπτικό «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», ο μακιαβελικός ηγέτης οφείλει να είναι ελαστικός απέναντι στις ηθικές αξίες, οι οποίες αποτελούν «το απόγειο της πολιτικής ανευθυνότητας», καθώς θέτουν σε κίνδυνο το κράτος (Jackson & Sorensen, 2006).

Αυτός ο πραγματισμός με βάση το συμφέρον είναι ένα βασικό χαρακτηριστικό του ρεαλισμού, του επικρατέστερου υποδείγματος στην θεωρία διεθνών σχέσεων. Σε ένα διεθνές σύστημα που είναι άναρχο και άρα δεν διαθέτει μια ανώτατη ρυθμιστική αρχή, βασικός «παίκτης» είναι το κράτος. Εφόσον κανείς δεν μπορεί να του επιβάλει ένα μοντέλο συμπεριφοράς «άνωθεν» και δεδομένου ότι κάθε κράτος προσπαθεί να προωθήσει τα δικά του συμφέροντα, στις διακρατικές σχέσεις δημιουργούνται συνθήκες ανταγωνισμού, ανασφάλειας και σύγκρουσης (Γκόφας & Τζιφάκης, 2017). Τα παραπάνω πλαισιώνονται από την ωφελμιστική φύση της ανθρώπινης ύπαρξης - το διαρκές ανθρώπινο «πάθος για εξουσία» (*animus dominandi*) κατά τον Morgenthau (1965, 1985)- της οποίας βασικό χαρακτηριστικό είναι η διαρκής αναζήτηση συγκριτικών πλεονεκτημάτων (Jackson & Sorensen, 2006). Υπό αυτές τις

συνθήκες σχεδόν μόνιμης αντιπαράθεσης και αβεβαιότητας, βασικό συμφέρον των επιμέρους κρατών είναι η «ασφάλεια», η επιβίωση δηλαδή του κράτους, συμπεριλαμβανομένου του λαού, του πολιτικού συστήματος και της εδαφικής του ακεραιότητας. Άλλα σημαντικά συμφέροντα μπορεί να αποτελούν κατά περίπτωση η διασφάλιση του πολιτισμού ή/και της οικονομίας ενός κράτους (Morgenthau, 1952· Κουλουμπής, 1995).

Από την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου εξαιτίας της ανάπτυξης του ρεαλισμού τα πονήματα που πραγματεύονται τα εθνικά συμφέροντα έχουν πολλαπλασιαστεί. Ωστόσο, δεν υπάρχει ακόμα κάποιος ευρέως αποδεκτός ορισμός του εθνικού συμφέροντος. Σε γενικές γραμμές υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των αναλυτών ότι ο λόγος που ενεργεί ένα κράτος είναι το εθνικό συμφέρον, αλλά κάπου εκεί εξαντλείται οποιαδήποτε συμφωνία απόψεων, ιδίως όταν περνάμε σε πιο εξεζητημένα εννοιολογικά ή ουσιαστικά ερωτήματα (Κουλουμπής, 1995). Το ζήτημα περιπλέκεται ακόμα περισσότερο με την συμπερίληψη εννοιών όπως τα «οργανωμένα συμφέροντα» (ή τα lobbies), το «δημόσιο συμφέρον» -το οποίο ενίοτε πολλοί χρησιμοποιούν, ίσως λανθασμένα, ως συνώνυμο στο εθνικό συμφέρον- (Clinton, 1994) ή τα «παγκόσμια συμφέροντα» για την εξάλειψη παγκόσμιων προβλημάτων όπως η φτώχεια ή η περιβαλλοντική υποβάθμιση (Κουλουμπής, 1995). Ο Donald Nuechterlein (1976) ορίζει το εθνικό συμφέρον στην απλούστερη μορφή του ως τις «αντιληπτές ανάγκες και επιθυμίες ενός κυρίαρχου κράτους σε σχέση με άλλα κυρίαρχα κράτη που αποτελούν το εξωτερικό περιβάλλον». Προχωρώντας ένα βήμα περισσότερο ως προς την υποκειμενικότητα των συμφερόντων οι Evans και Newnham (1998) τα ορίζουν ως «ένα ποικίλο, πλουραλιστικό σύνολο υποκειμενικών προτιμήσεων που αλλάζουν περιοδικά, τόσο ως απάντηση στην ίδια την εσωτερική πολιτική διαδικασία όσο και ως απάντηση στις αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον». Οι προσεγγίσεις αυτές, επομένως, λαμβάνουν υπόψη τα επιμέρους συμφέροντα εντός της κοινωνίας των πολιτών, τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και ανταγωνίζονται για επικράτηση, δημιουργώντας ένα εθνικό συμφέρον στο οποίο αποκρυσταλλώνεται αυτή ακριβώς η διαπάλη.

Σε πλήρη αντιδιαστολή με την υποκειμενική αυτή οπτική γωνία, έρχεται η άποψη αναλυτών -όπως ο Hans Morgenthau- οι οποίοι θεωρούν ότι το εθνικό συμφέρον είναι αντικειμενικό και λειτουργεί σαν γνώμονας στην κρατική

συμπεριφορά στο εξωτερικό, χωρίς να επηρεάζεται από εσωτερικές παραμέτρους. Μερικοί, όπως οι Thomas Cook και Malcolm Moos, προσπαθούν να γεφυρώσουν αυτές τις δύο απόψεις αναδεικνύοντας ως σωστή συμπεριφορά την προώθηση των ατομικών συμφερόντων που συνάδουν με το μακροπρόθεσμο συμφέρον του κράτους (Clinton, 1994). Άλλοι πάλι (όπως ο Bernard Crick) ξεφεύγουν πολύ από αυτή την συζήτηση περί ορισμού των συμφερόντων, αντιμετωπίζοντάς το περισσότερο ως διαδικασία, υπό την έννοια ότι το συμφέρον του κράτους είναι να διατηρεί άθικτους τους «κανόνες του παιχνιδιού» της αλληλεπίδρασης των συμφερόντων στο εσωτερικό του (Ibid). Τέλος, υπάρχουν θεωρητικοί οι οποίοι αμφισβητούν ολοσχερώς την αξία της έννοιας του εθνικού συμφέροντος, όπως φαίνεται από τις κριτικές ότι αποτελεί απαρχαιωμένη (obsolescent) και μη συμπεριληπτική (exclusivist) έννοια (Ibid). Ενδεικτικά, κατά τη γνώμη του Hugh Seton Watson δεν υπάρχουν εθνικά αλλά «κρατικά» ή «κυβερνητικά» συμφέροντα, εφόσον τις αποφάσεις για την εξωτερική πολιτική τις παίρνουν οι κυβερνώντες (Κουλουμπής, 1995: 122).

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι όπως επισημαίνει και ο Clinton (1994: 42) στην πραγματικότητα το πρόβλημα δεν έγκειται στο γεγονός ότι το εθνικό συμφέρον δεν έχει νόημα ή ορισμό, αλλά μάλλον στο ότι έχει αποκτήσει τόσες πολλές και ενίοτε αντιφατικές ερμηνείες που ακόμα και οι συγγραφείς που χρησιμοποιούν τον όρο δεν είναι πάντα συνεπείς στη σημασία που είχαν αρχικά επιλέξει. Ωστόσο, εν πολλοίς, οι θεωρητικοί του εθνικού συμφέροντος μπορούν να καταταγούν σε δύο γενικές σχολές σκέψης: την Επιστημονική και την Παραδοσιακή (Κουλουμπής, 1995). Σύμφωνα με την πρώτη το εθνικό συμφέρον είναι δυνατό να προσδιοριστεί ορθολογικά και αντικειμενικά, ο προσδιορισμός του δηλαδή αποτελεί ένα είδος επιστήμης. Αυτοί οι συλλογισμοί πραγματοποιούνται, συνήθως, από λίγα μόνο μέλη μιας μορφωμένης ελίτ, χωρίς την συμβολή τρίτων πέρα από ορισμένους καταξιωμένους συμβούλους, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα διαφθαρούν από την επιβλητική πολιτική δύναμη που διαθέτουν, ενώ την εφαρμογή των ειλημμένων αποφάσεων επωμίζεται μια υπάκουη και άρτια εκπαιδευμένη γραφειοκρατία. Η δεύτερη σχολή σκέψης βρίσκεται στον αντίποδα της πρώτης, εφόσον χαρακτηρίζεται από την πεποίθηση ότι το εθνικό συμφέρον προκύπτει μέσα από την διαπάλη διαφορετικών υποκειμενικών αντιλήψεων, αποτελεί δηλαδή ένα συμβιβαστικό πολιτικό αποτέλεσμα -είναι, λοιπόν, περισσότερο τέχνη παρά επιστήμη-. Σε αυτή την περίπτωση, οι αποφάσεις για τα

συμφέροντα λαμβάνονται με δημοκρατικές διαδικασίες και εκφράζουν την θέληση της πλειοψηφίας, όπως αυτή προκύπτει έπειτα από δημόσιο διάλογο στον οποίον εκφράζονται ατομικές και συλλογικές προτιμήσεις. Ως εκ τούτου, τα συμφέροντα που προκύπτουν μέσα από αυτή την πλουραλιστική και υποκειμενική διαδικασία δεν παραμένουν αμετάβλητα στον χρόνο, αλλά τίθενται σε διαρκή επανεξέταση και αναθεώρηση ανάλογα με την πορεία του δημόσιου διαλόγου. Στην πράξη, πάντως, σήμερα μάλλον ακολουθείται μια ενδιάμεση προσέγγιση όπου τα εθνικά συμφέροντα αποτελούν «κράματα» της υποκειμενικής και της αντικειμενικής προσέγγισης.

Ανάμεσα στους αναλυτές που καταπιάστηκαν με την μελέτη των εθνικών συμφερόντων ξεχωρίζει η φιγούρα του Hans Morgenthau. Ο ίδιος αποτελεί τον βασικό θεμελιωτή της μεταπολεμικής ρεαλιστικής σκέψης στις διεθνείς σχέσεις και τον βασικό εκφραστή του νεοκλασικού ρεύματος του ρεαλισμού. Η οπτική του, συνολικά, προσεγγίζει την επιστημονική σχολή σκέψης, υιοθετώντας όμως και κάποια στοιχεία από την παραδοσιακή. Ο ίδιος δεν παρέχει κάποιον ξεκάθαρο ορισμό του εθνικού συμφέροντος -κάτι για το οποίο έχει δεχθεί επίκριση (Κουλουμπής, 1995)-, ωστόσο στα έργα του εξετάζει πολλές πτυχές του, από τη φύση και την εφαρμογή ως τις επιπτώσεις του. Κατά τη γνώμη του, το εθνικό συμφέρον ορίζεται με όρους ισχύος, εφόσον «η διεθνής πολιτική δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας αγώνας επιδίωξης ισχύος» (Morgenthau, 1985). Η ισχύς εκτός από σκοπό αποτελεί επίσης και το μέσο για την επιδίωξη των στόχων ενός κράτους (Ibid). Μέσα στο άναρχο και συνεπώς συγκρουσιακό διεθνές σύστημα, οι φιλοδοξίες μιας χώρας πρέπει να ευθυγραμμίζονται με τη διαθέσιμη ισχύ της για την επιδίωξή τους, αλλιώς ελλοχεύει ο κίνδυνος της στρατηγικής υπερεξάπλωσης. Είναι σημαντικό, λοιπόν, οι πολιτικοί ιθύνοντες να επιδιώκουν το «μη χείρον βέλτιστον» (Morgenthau, 1958), διαχωρίζοντας μεταξύ του ευκαίσιου και του εφικτού, του επιθυμητού και του απαραίτητου, δεδομένου ότι οι σκοποί είναι απεριόριστοι, ενώ τα μέσα περιορισμένα (Morgenthau, 1985). Βέβαια, υπάρχουν και ορισμένα συμφέροντα, όπως η κρατική ανεξαρτησία και η ασφάλεια, που πρέπει να επιδιωχθούν με κάθε κόστος, ενίοτε ακόμα και με την απειλή ή χρήση βίας (Morgenthau, 1962). Ο Morgenthau (1958), επομένως, θυμίζοντας την γνωστή ρήση του Klauzewitz ότι ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, αντιμετωπίζει την ειρήνη και

τον πόλεμο ως ένα φάσμα μέσω του οποίου χρησιμοποιούν τα κράτη προκειμένου να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Το σύνολο αυτών των απαραίτητων σκοπών ονομάζεται το «συνολικό εθνικό συμφέρον» (total national interest) και μετά τον καθορισμό του πρέπει να ακολουθείται από την ιεράρχηση των επιμέρους συμφερόντων και την ανάλογη κατανομή των πόρων ισχύος προκειμένου μια χώρα να λειτουργεί στο μέγιστο των δυνατοτήτων της (Morgenthau, 1950).

Για τον Morgenthau (1985) ο προσδιορισμός των εθνικών συμφερόντων γίνεται με ορθολογικό τρόπο, έπειτα δηλαδή από έναν υπολογισμό κόστους-οφέλους που ελαχιστοποιεί τους κινδύνους και μεγιστοποιεί τα οφέλη. Οι εν λόγω υπολογισμοί έχουν αποτέλεσμα ένα εθνικό συμφέρον το οποίο είναι αντικειμενικό, μπορεί να αποτελέσει τον γνώμονα για την διεθνή συμπεριφορά του κράτους και είναι κοινό σε όλες τις χώρες. Αποτελεί τη «γλώσσα» την οποία μιλούν όλα τα κράτη, το κοινό «νόμισμα» που χρησιμοποιούν στις διαπραγματεύσεις τους στο διεθνές σύστημα ανεξαρτήτως του εσωτερικού τους περιβάλλοντος (Clinton, 1994). Συνεπώς, τα εθνικά συμφέροντα δεν επηρεάζονται από ιδεολογικές, θεσμικές ή καθεστωτικές αλλαγές (Ibid). Αυτό σημαίνει ότι αυτά -και ιδίως τα ζωτικά-, εν πολλοίς, παραμένουν σχετικά αναλλοίωτα στο πέρασμα του χρόνου, χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι δεν μπορούν ποτέ να αλλάξουν. Προκειμένου να υποστούν μεταβολές, όμως, πρέπει να υπάρχουν σημαντικές διακυμάνσεις στη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος και ορισμένες ρεαλιστικές εναλλακτικές επιλογές στους υπάρχοντες στόχους (Morgenthau, 1958). Παρ' όλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Morgenthau σε άλλα έργα του (1952) έχει παραδεχθεί ότι εκτός από το εθνικό συμφέρον υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην χάραξη πολιτικής, όπως η σχετική ισχύς των μερών, οι προσωπικότητες των μελών των ομάδων λήψης αποφάσεων, οι εθνικές παραδόσεις, καθώς και οι ευκαιρίες που προκύπτουν ξαφνικά.

Βασικό ή «ελάχιστο» συμφέρον, το οποίο είναι κοινό για όλα τα κράτη, είναι η επιβίωση, η προστασία δηλαδή της φυσικής, πολιτικής και πολιτιστικής τους ταυτότητας απέναντι σε τρίτες χώρες (Morgenthau, 1952:973). Μεταφρασμένο σε πολιτικούς αντικειμενικούς σκοπούς το παραπάνω συμφέρον ισοδυναμεί με την διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας, του υφιστάμενου πολιτικο-οικονομικού καθεστώτος και των φυλετικών, θρησκευτικών, γλωσσολογικών και ιστορικών

χαρακτηριστικών αντίστοιχα (Κουλουμπής, 1995). Βάσει αυτών των βασικών αντικειμενικών σκοπών, κάθε κράτος βρίσκεται σε θέση να επιλέγει συγκεκριμένες συνεργατικές ή συγκρουσιακές πολιτικές, όπως οι κούρσες εξοπλισμών, η εξισορρόπηση, οι συμμαχίες κ.ά. (Ibid). Υπό αυτό το πρίσμα, ο Morgenthau θεωρεί ότι η ευθυγράμμιση της προσωπικής ηθικής με την πολιτική ηθική είναι όχι μόνο απερίσκεπτη αλλά και ανεύθυνη. Η προώθηση των εθνικών συμφερόντων ενίοτε απαιτεί πρακτικές οι οποίες είναι στην καλύτερη περίπτωση αμφιλεγόμενες (όπως το κατά Πλάτωνα «ενάρετο ψέμα») και στην χειρότερη εντελώς αντίθετες με τις ηθικές επιταγές (όπως η δευτερεύουσα θέση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε συνθήκες πολεμικής αντιπαράθεσης) (Jackson & Sorensen, 2006).

Αυτό, βέβαια, δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια σύγκρουση μεταξύ της ηθικής των ιδεαλιστών και της ανηθικότητας ή του κυνισμού των ρεαλιστών. Αντίθετα, αποτελεί μια διαμάχη μεταξύ δύο διαφορετικών προσεγγίσεων της πολιτικής ηθικής, όπου η μια βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε πανανθρώπινες ηθικές αξίες παραγκωνίζοντας την πολιτική πραγματικότητα, ενώ η άλλη σταθμίζει τις εν λόγω αξίες με τις απαιτήσεις συγκεκριμένων πολιτικών πράξεων και εξετάζει τις πιθανές πολιτικές συνέπειες (Morgenthau, 1950, 1952). Η πρώτη προσέγγιση θεωρείται από τον Morgenthau πολιτικά επικίνδυνη και εσφαλμένη, ενώ η δεύτερη απαραίτητη και πολιτικά σωστή (Morgenthau, 1958, 1985). Στο πλαίσιο αυτό, η σκέψη με όρους εθνικού συμφέροντος επίσης ωφελεί τα κράτη αφού τα προστατεύει από ανούσιες ηθικο-ιδεολογικές σταυροφορίες (Morgenthau, 1950).

Πάντως, παρ' όλο που ο Morgenthau τονίζει ότι το εθνικό συμφέρον πρέπει να είναι ο βασικός γνώμονας για την χάραξη της πολιτικής, δεν υιοθετεί ακραίες ή επιθετικές θέσεις απέναντι σε τρίτα κράτη. Αντίθετα, θεωρεί ότι ο προσδιορισμός των συμφερόντων πρέπει να γίνεται με «πολιτική σύνεση», με σεβασμό δηλαδή απέναντι στα συμφέροντα των άλλων κρατών (Morgenthau, 1952). Αυτό το «χαλιναγωγημένο» εθνικό συμφέρον χαρακτηρίζεται, μάλιστα, «πεφωτισμένο» (Clinton, 1994: 118). Αν δεν διακυβεύονται ζωτικά συμφέροντα, αλλά μόνο δευτερεύοντα, τότε κάθε κράτος μπορεί να έρθει σε συμφωνία με κάποιο άλλο. Αυτός ακριβώς είναι ο σκοπός της διπλωματίας, να προωθήσει τα όμοια και συμπληρωματικά συμφέροντα ενώ ταυτόχρονα μειώνει τον κίνδυνο που δημιουργείται από τα αντικρουόμενα (Morgenthau, 1962). Αυτή η διπλωματική διεργασία δεν συνιστά υπονόμηση των

εθνικών συμφερόντων, αλλά προώθησή τους, εφόσον το κράτος επιδιώκει να αποκομίσει τουλάχιστον ισάξια -αν όχι περισσότερα- πολιτικά κέρδη, από ότι θα αποκτούσε αν αυτή δεν υπήρχε (Clinton, 1994). Η εν λόγω πρακτική βασίζεται είτε στον περιορισμό (narrowing) είτε στην επέκταση (broadening) -είτε σε ένα συνδυασμό και των δύο- των εθνικών συμφερόντων προκειμένου να ανταποκρίνονται καλύτερα στην εκάστοτε περίπτωση και να επιφέρουν τα βέλτιστα αποτελέσματα (Ibid). Εξάλλου, όπως τονίζει ο Morgenthau (1959), οι σταθερές συμφωνίες δεν βασίζονται σε ιδεολογικούς ή ηθικούς λόγους, αλλά σε κοινά συμφέροντα.

Όπως όλοι οι θεωρητικοί, έτσι και ο Morgenthau δέχθηκε δριμύτατη κριτική για τις απόψεις του προερχόμενη από πολλές κατευθύνσεις. Σε γενικές γραμμές, οι επικριτές του εστιάζουν στην αντικειμενικότητα των εθνικών συμφερόντων και στον ορθολογικό τρόπο σκέψης με τον οποίον προσδιορίζονται. Ο Raymond Aron (1973), για παράδειγμα θεωρεί ότι οι επιμέρους στόχοι των κρατών είναι τόσοι πολλοί που de facto απαγορεύουν έναν ορθολογικό ορισμό του εθνικού συμφέροντος. Την ίδια στιγμή, οι συλλογικότητες (όπως τα κράτη) απαρτίζονται από άτομα και ομάδες, καθεμία από τις οποίες έχει τις δικές τις φιλοδοξίες, με αποτέλεσμα τα επιμέρους αυτά συμφέροντα να μην βρίσκονται σε αρμονία μεταξύ τους και αθροιστικά να μην δημιουργούν ένα γενικό κρατικό συμφέρον. Με άλλα λόγια, το εθνικό συμφέρον δεν μπορεί να είναι αντικειμενικό γιατί αποτελεί απότοκο του συγκερασμού υποκειμενικών αντιλήψεων. Για τον ίδιο τον Aron, μάλιστα, η φύση του καθεστώτος (ή καλύτερα η «πολιτική ιδέα του κράτους») φαίνεται να έχει κομβικό ρόλο στους συλλογισμούς των εθνικών συμφερόντων, εφόσον κάθε καθεστώς έχει τους δικούς του στόχους και επομένως πρέπει να ακολουθήσει διαφορετική προσέγγιση για να τους πετύχει -μια Δημοκρατία, για παράδειγμα, δεν μπορεί να έχει τα ίδια συμφέροντα με μια Δικτατορία (Clinton, 1994).

Άλλοι αναλυτές θα συμφωνούσαν με τις δύο προαναφερόμενες κριτικές του Aron. Ο Christopher Hill (2018) αναφέρει ότι εφόσον κάθε πολιτικός έχει τη δική του υποκειμενική εκδοχή για την πραγματικότητα και εφόσον παράγοντες όπως η ιδεολογία, οι αξίες και οι ιδιωτικές βλέψεις συνδιαμορφώνουν αυτές τις υποκειμενικές αντιλήψεις, το εθνικό συμφέρον δεν μπορεί να αντικειμενικοποιηθεί απλά με όρους ισχύος, όπως ισχυρίζεται ο Morgenthau. Άλλοι πάλι αναλυτές, όπως ο

Herbert Simon (1945) ή ο Charles Lindblom (1965), τονίζουν ότι η ορθολογικότητα που ευαγγελίζεται ο Morgenthau είναι στην πραγματικότητα εκτός από αδύνατη και επικίνδυνη, καθώς προϋποθέτει πλήρη επίγνωση όλων των πιθανών επιλογών και των συνεπειών τους, τα οποία για να επιτευχθούν θα απαιτούσαν ένα σύστημα συλλογής πληροφοριών, λήψης αποφάσεων και εποπτείας εφαρμογής τόσο τεράστιο και εξαιρετικά συγκεντρωτικό που θα αποτελούσε κίνδυνο για την ελευθερία (Clinton, 1994).

1.2 Κατηγορίες εθνικών συμφερόντων

Από την ανάλυση που προηγήθηκε κατανοεί κανείς την δυσκολία του προσδιορισμού του εθνικού συμφέροντος, καθώς και τη συνθετότητα των επιμέρους ζητημάτων που σχετίζονται με αυτό. Τα παραπάνω πιο θεωρητικά στοιχεία πλαισιώνει η συζήτηση σχετικά με πιο πρακτικά θέματα, όπως το πώς ένα κράτος θα πρέπει να επιλέξει μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων, πώς θα πρέπει να κατανέμει τους -εκ των πραγμάτων περιορισμένους- πόρους του για την προώθησή τους, σε ποιόν βαθμό θα μπορεί να συμβιβάσει τα εν λόγω συμφέροντα κατά τη διάρκεια μιας διπλωματικής συνεννόησης με τρίτα κράτη κ.ά. Προκειμένου να απαντηθούν μερικά από αυτά τα ερωτήματα, συνήθως γίνεται μια προσπάθεια ταξινόμησης των εθνικών συμφερόντων σε επιμέρους κατηγορίες, μια διαδικασία η οποία συμβάλει στην ανάλυση κόστους-οφέλους που είναι αναγκαία για την χάραξη αποτελεσματικής εξωτερικής πολιτικής (Khan, 2022).

Με την πάροδο των ετών έχουν υπάρξει αρκετές απόπειρες κατηγοριοποίησης ή ιεράρχησης των εθνικών συμφερόντων, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει εκείνη του Morgenthau. Αξίζει να αναφερθεί ότι αν και τα εθνικά συμφέροντα αποτελούν κεντρική έννοια στην θεωρία του, η κατηγοριοποίησή τους δεν βρίσκεται συγκεντρωμένη σε ένα μόνο εγχειρίδιο. Αντίθετα, μπορεί κανείς να βρει «ψήγματα» θεωρίας σε διαφορετικά βιβλία που λειτουργούν σαν ένα παζλ: το κάθε κομμάτι από μόνο του δεν παρέχει ιδιαίτερη αξία, αν όμως μπουν όλα στην σωστή θέση μπορούμε να εξετάσουμε την μεγάλη εικόνα και να καταλήξουμε σε αξιολογικά συμπεράσματα. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Morgenthau τα εθνικά

συμφέροντα με βάση τη σημασία τους διακρίνονται σε ζωτικά (primary) και δευτερεύοντα (secondary), με βάση τη διάρκεια σε μόνιμα (permanent) και μεταβλητά (variable) και με βάση την ιδιαιτερότητα σε γενικά (general) και ειδικά (specific).

Πιο συγκεκριμένα, τα ζωτικά συμφέροντα περιλαμβάνουν την ίδια την επιβίωση του κράτους και την προστασία της φυσικής, πολιτικής και πολιτιστικής ταυτότητάς του. Τα εν λόγω συμφέροντα είναι συνήθως κοινά για όλα τα κράτη ανεξαρτήτως μεγέθους, πρέπει να υπερασπίζονται με οποιοδήποτε τίμημα και επομένως δεν επιδέχονται κανέναν συμβιβασμό. Είναι ενδιαφέρον, μάλιστα, ότι ενδέχεται κατά καιρούς να επεκταθούν και στο εξωτερικό για προληπτικούς λόγους σε περίπτωση που ένα μακρινό κράτος ακολουθεί ιμπεριαλιστική πολιτική που δύναται σε μελλοντικό χρόνο να υπονομεύσει την ασφάλεια του κράτους (Morgenthau, 1952: 973· 1958:50, 51, 66, 178· 1962: 191, 214, 291). Αντίθετα, τα δευτερεύοντα συμφέροντα είναι εκείνα που συμβάλλουν στα ζωτικά. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν η προστασία των πολιτών στο εξωτερικό και η διατήρηση των κατάλληλων ασυλιών για τους διπλωμάτες. Επομένως, συνήθως «απομακρύνονται» από τα σύνορα του κράτους και είναι λίγο πιο δύσκολο να προσδιοριστούν επακριβώς. Αυτή η κατηγορία συμφερόντων ενδείκνυται για συμβιβασμούς σε διαπραγματεύσεις με τρίτα κράτη (Morgenthau, 1962: 191).

Μόνιμα συμφέροντα είναι αυτά που παραμένουν σχετικά σταθερά για μεγάλες χρονικές περιόδους. Η όποια μεταβολή τους δεν αποκλείεται εκ των προτέρων, αλλά αν λάβει χώρα γίνεται με αργούς ρυθμούς (Morgenthau, 1952: 973· 1958: 66). Αντίθετα, τα μεταβλητά συμφέροντα είναι αυτά που ένα κράτος επιλέγει να θεωρεί ως εθνικά του συμφέροντα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή (είναι με άλλα λόγια βραχυπρόθεσμα), ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Morgenthau είναι η συνάρτηση «όλων των διασταυρούμενων προσωπικοτήτων, απόψεων της κοινής γνώμης, επιμέρους συμφερόντων, κομματικών πολιτικών και πολιτικών και ηθικών συνηθειών» ενός κράτους (Morgenthau, 1952: 973· 1958: 66).

Τέλος, γενικά χαρακτηρίζονται τα συμφέροντα που το κράτος μπορεί να εφαρμόσει με σε μια μεγάλη γεωγραφική περιοχή, σε μεγάλο αριθμό κρατών ή σε πολλούς συγκεκριμένους τομείς, όπως το εμπόριο, την οικονομία, τις διπλωματικές σχέσεις, το διεθνές δίκαιο κ.ά.(Morgenthau, 1959: 188, 191, 201). Ενδεικτικά, τέτοιου

είδους συμφέρον είναι η μέριμνα για την διατήρηση της υπάρχουσας ισορροπίας δυνάμεων σε κάποια περιοχή, όπως πχ επιθυμούσε η Μεγάλη Βρετανία στην Ευρώπη (Robinson, 1966). Από την άλλη, ειδικά συμφέροντα είναι εκείνα που δεν περιλαμβάνονται στα γενικά. Συνήθως ορίζονται με στενά χρονικά περιθώρια και αποτελούν τη λογική συνέχεια ή συμπληρώνουν τα γενικά συμφέροντα (Morgenthau, 1959: 188, 191, 201). Ενδεικτικά, δανειζόμενοι το προηγούμενο παράδειγμα, αν η διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στην Ευρώπη ήταν γενικό συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας, ειδικό θα μπορούσε να είναι η εξασφάλιση της ανεξαρτησίας των Κάτω Χωρών (σημείο κομβικό για την ισορροπία δυνάμεων)(Robinson, 1966).

Κάθε επιμέρους συμφέρον μπορεί να περιγραφεί χρησιμοποιώντας τρεις ιδιότητες, μια από το κάθε δίπολο σημασίας, διάρκειας και ιδιαιτερότητας. Έτσι, για παράδειγμα, ένα εθνικό συμφέρον μπορεί να είναι είτε ζωτικό, μόνιμο και γενικό, είτε δευτερεύον, μεταβλητό και ειδικό, είτε ζωτικό, μεταβλητό και ειδικό κ.ο.κ. Συνεπώς, συνολικά από τον συνδυασμό των τριών δίπολων προκύπτουν 8 διαφορετικοί τύποι εθνικού συμφέροντος που μπορεί να προωθεί ένα κράτος. Ο ίδιος ο Morgenthau δεν αναφέρει ξεκάθαρα τα κριτήρια με βάση τα οποία μπορούμε να κρίνουμε ότι ένα συμφέρον είναι λιγότερο ή περισσότερο σημαντικό. Ωστόσο, μπορούμε να βασιστούμε στις κατηγορίες που προαναφέραμε προκειμένου να καταλήξουμε σε σχετικά ασφαλή συμπεράσματα (Robinson, 1966). Έτσι, τα ζωτικά και τα μόνιμα πρέπει να θεωρούνται πιο σημαντικά από τα δευτερεύοντα και τα μεταβλητά (ibid), ενώ μεταξύ γενικών και ειδικών μάλλον δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι υπάρχει σημαντική διαφορά, καθώς απλά υποδηλώνουν τον χρόνο ή την έκταση. Από εκεί και πέρα μένει να αποφασιστεί η ιεραρχία των επιμέρους συμφερόντων κάθε μιας από αυτούς τους 8 τύπους εθνικών συμφερόντων, για τα οποία δεν παρέχονται κατευθυντήριες γραμμές από τον Morgenthau.

Τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα αν εξεταστούν συγκριτικά με εκείνα άλλων κρατών, μπορεί να είναι είτε όμοια (identical), είτε συμπληρωματικά (complementary) είτε αντικρουόμενα (conflicting) (Morgenthau, 1950: 146· 1959: 188-189· 1962:113). Στην πρώτη περίπτωση τα εν λόγω συμφέροντα είναι αμοιβαία επιδιωκόμενα από τα συγκρινόμενα κράτη, στην δεύτερη περίπτωση αν και δεν είναι απόλυτα σε αρμονία, μπορούν να δημιουργήσουν τις βάσεις για μια προσέγγιση, ενώ στην τελευταία τα συμφέροντα είναι απολύτως αντίθετα και δημιουργούν τριβές.

Βέβαια, όλα τα συμφέροντα με την πάροδο του χρόνου και την αλλαγή των περιστάσεων ενδέχεται να αλλάξουν κατηγορία και από όμοια να γίνουν αντικρουόμενα ή το αντίθετο. Ο Morgenthau χρησιμοποιεί πέρα από την προαναφερθείσα «απόλυτη» κατηγοριοποίηση και αυτή την «σχετική» όταν αναπτύσσει τις σκέψεις του γύρω από τις συμμαχίες -οι οποίες όμως ξεπερνούν τα όρια της παρούσας εργασίας. Το μόνο που χρειάζεται να τονιστεί στο παρόν σημείο είναι ότι η προσέγγιση μεταξύ δύο κρατών μπορεί να γίνει στη βάση ζωτικών συμφερόντων μόνο αν αυτά είναι έστω συμπληρωματικά (καθώς αυτού του είδους τα συμφέροντα δεν συμβιβάζονται), ενώ για δευτερεύοντα ακόμα και για αντικρουόμενα συμφέροντα μπορεί να προκύψει κάποια συμφωνία μέσω συμβιβασμού στο βωμό του αμοιβαίου κέρδους και με όρους τύπου «δούναι και λαβείν» (Morgenthau, 1962).

Κεφάλαιο 2: Εμπειρικό μέρος

2.1 Ακροβατώντας μεταξύ Ανατολής και Δύσης: η εξωτερική πολιτική της Σερβίας

Η σερβική «πολιτική των ίσων αποστάσεων» αποτελεί ιδιόζουσα περίπτωση, εφόσον δεν αποσκοπεί στην εξισορρόπηση εναντίον κάποιου διεθνούς δρώντος, αλλά στην εξισορρόπηση μεταξύ δρώντων, ξεφεύγοντας από το κλασικό ρεαλιστικό δίλλημα μεταξύ εξισορρόπησης (balancing) ή σύμπραξης με τον ισχυρότερο δρώντα (bandwagoning) (Walt, 1987). Είναι μια γνώριμη προσέγγιση στην σερβική Ιστορία, αν αναλογιστεί κανείς την ηγετική θέση της Γιουγκοσλαβίας στο «Κίνημα των Αδέσμευτων» κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η σύγχρονη «αδέσμευτη» στάση προκύπτει από τον συνδυασμό εξωγενών και ενδογενών παραγόντων. Η αφετηρία της μπορεί να εντοπιστεί στην ανεξαρτητοποίηση του Κοσόβου το 2008, ένα γεγονός που αποτελεί τον πρώτο συστημικό παράγοντα που επηρεάζει την σερβική εξωτερική πολιτική (εξαιτίας ακριβώς της προσέλκυσης του ενδιαφέροντος των Μεγάλων Δυνάμεων και τον επακόλουθο ανταγωνισμό τους). Το κενό ισχύος που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια εξαιτίας της μείωσης του ενδιαφέροντος της Δύσης (πρωτίστως της ΕΕ) και η ευρύτερη κατάσταση που επικρατεί στις σχέσεις Δύσης-Ρωσίας αποτελούν δύο ακόμα συστημικούς παράγοντες με σημαντική επιρροή.

Ωστόσο, μόνο οι δύο πρώτοι συστημικοί παράγοντες λειτουργούν ως ανεξάρτητες μεταβλητές στην «εξίσωση» των σερβικών επιλογών. Αντίθετα, η σχέση Δύσης-Ρωσίας παίζει τον ρόλο «ρυθμιστή της έντασης» της σερβικής εξισορροπητικής πολιτικής. Αυτό, δηλαδή, σημαίνει ότι κάθε φορά που επικρατεί αυξημένη ένταση στις εν λόγω σχέσεις, αυξάνεται επίσης και η «ένταση» της σερβικής εξισορρόπησης, ενώ κάθε φορά που υπάρχει ύφεση στην αντιπαράθεση παρατηρείται επίσης χαλάρωση και της σερβικής εξισορρόπησης. Στο εσωτερικό, η σερβική πολιτική ηγεσία και το πολιτικό σύστημα της χώρας συμβάλουν στην μετατροπή των συστημικών πιέσεων σε αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής, χρησιμοποιώντας τα εν λόγω ζητήματα για πολιτική επικράτηση. Επομένως, λειτουργούν ως ενδιάμεση μεταβλητή (intervening factor) στην σερβική εξωτερική πολιτική (εξαρτημένη μεταβλητή) (Vuksanovic, 2019, 2021).

Με τις μνήμες της αποσύνθεσης της Γιουγκοσλαβίας να είναι νωπές στο θυμικό των Σέρβων, η απόσχιση του Κοσόβου ερμηνεύτηκε ως ο προάγγελος της αποσύνθεσης της ίδιας της χώρας τους (Κοππά & Τζιφάκης, 2024: 154). Έχοντας προηγουμένως ηττηθεί στο πεδίο της μάχης, βρισκόμενοι διπλωματικά εναντίον σχεδόν σύσσωμης της Δύσης και έχοντας εξαντλήσει όλα τα μέσα που είχαν στην διάθεσή τους (εφόσον ακόμα και το διεθνές δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ της Κοσσοβαρικής ανεξαρτησίας), η «χρυσή εφεδρεία» των Σέρβων προκειμένου να αποτρέψουν -έστω de jure- την de facto απώλεια του Κοσόβου, ήταν να στραφούν προς την Ρωσία, η οποία με την θέση της στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και τις δικές της ανεκπλήρωτες βαλκανικές φιλοδοξίες ήταν κάτι περισσότερο από πρόθυμη να τείνει «χειρά βοήθειας» στο Βελιγράδι. Επομένως, όπως τονίζουν ορισμένοι αναλυτές, αν και η Δύση φοβάται ότι η Ρωσία ελέγχει την Σερβία, στην πραγματικότητα η ίδια η Σερβία την έχει προσκαλέσει να αναμειχθεί και την χρησιμοποιεί προς όφελός της (Bieber, 2023). Από το 2008, λοιπόν, η Σερβία βρίσκεται αντιμέτωπη με το κατά Glenn Snyder δίλημμα ασφάλειας αναγκαζόμενη να βρει την «χρυσή τομή» μεταξύ αντιμετώπισης μιας υπαρξιακής απειλής χωρίς συμμάχους και απώλειας της αυτονομίας της ως μέρος μιας συμμαχίας (Snyder, 1997). Αυτό το «σύμπλεγμα της δεκαετίας του 1990» -όπως το χαρακτηρίζουν οι Dragan Živojinović και Dragan Đukanović- σημαίνει πρακτικά ότι το Βελιγράδι «αναγκάζεται» να προσεταιρίζεται τόσο την Μόσχα όσο και τις Βρυξέλλες στην

προσπάθειά του αφενός να μην απομονωθεί στο διεθνές σύστημα και αφετέρου να μην απωλέσει την αυτονομία της πολιτικής του (Vuksanovic, 2021).

Οι τελευταίες από την εποχή των Γιουγκοσλαβικών πολέμων αποτελούν την δύναμη με τη μεγαλύτερη επιρροή στα Δυτικά Βαλκάνια, επομένως και στην Σερβία. Ειδικότερα, η πολιτική διεύρυνσης στο σύνολό της είναι το καλύτερο εργαλείο που έχουν στη διάθεσή τους. Πρόκειται για μια πολυσχιδή πολιτική, καθώς η εισαγωγή του κοινοτικού κεκτημένου συνεπάγεται ενδεδειγμένες μεταρρυθμίσεις που συχνά αφορούν τα ίδια τα θεμέλια του μετακομμουνιστικού κράτους (Keil & Arkan, 2015). Κεντρικό ρόλο διαδραματίζει το εργαλείο της «αιρεσιμότητας» (conditionality), κάτι που σημαίνει ότι η παροχή οικονομικής, τεχνικής και άλλου είδους βοήθειας σε ένα κράτος συνδέεται άμεσα με τη συμμόρφωσή του με τους όρους της ΕΕ. Αυτή η συμμόρφωση με τις επιταγές του κοινοτικού κεκτημένου αποτελεί την βάση της ενταξιακής πορείας κάθε υποψήφιας χώρας, η οποία αξιολογείται ετησίως (Μπουμπαγιατζόγλου, 2020). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, το πλήθος των εσωτερικών (Brexit, παραβίαση αξιών της ΕΕ από ορισμένα κράτη μέλη, ευρωσκεπτικισμός κ.λπ.) και εξωτερικών ζητημάτων (προσφυγική κρίση, πόλεμοι, κρίση Covid-19 κ.λπ.) που αντιμετώπισε η ΕΕ είχε ως αποτέλεσμα τη μετατόπιση του ενδιαφέροντός της μακριά από τα Βαλκάνια (Delevic et al., 2023). Έτσι, αν και τα τελευταία χρόνια η πολιτική της διεύρυνσης αναπτύχθηκε ιδιαίτερα θεσμικά, η αποτελεσματικότητά της μειώθηκε αντιστρόφως ανάλογα στα Δυτικά Βαλκάνια (Κοππά & Τζιφάκης, 2024). Χαρακτηριστικό είναι ότι ο σχετικός με τη διεύρυνση δημόσιος διάλογος στην Ένωση από τον προβληματισμό σχετικά με την βελτίωση της διαδικασίας ένταξης το 2004, πέρασε στην «κούραση διεύρυνσης» (enlargement fatigue) και ακόμα πιο πρόσφατα στην «αντίσταση διεύρυνσης» (enlargement resistance) (Economides, 2020).

Το πρόβλημα έχει σημαντικές επιπτώσεις στην περίπτωση της Σερβίας. Ευθύς εξαρχής, η ενταξιακή διαδικασία της χώρας έχει συνδεθεί με εκείνη του Κοσόβου, γεγονός που σημαίνει ότι για να ολοκληρωθεί προϋποθέτει την προηγούμενη εξομάλυνση των σχέσεών τους. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό αφενός με την απουσία οποιασδήποτε προόδου στις διμερείς διαπραγματεύσεις Βελιγραδίου-Πρίστινας και αφετέρου με το μειωμένο ενδιαφέρον των Βρυξελλών, εν ολίγοις για τους Σέρβους ερμηνεύεται ως έλλειψη ρεαλιστικών προοπτικών ένταξης στο βραχυ-

μεσοπρόθεσμο μέλλον (Αντωνόπουλος, 2023). Αυτή η στασιμότητα και η έλλειψη δυναμικής αντανάκλαται και στην πρόσφατη «πρόοδο» της χώρας σχετικά με τις προβλεπόμενες ευρωπαϊκές μεταρρυθμίσεις. Νέα κεφάλαια διαπραγμάτευσης έχουν να ανοίξουν από το 2021 (European Parliament, n.d.), ενώ στην σχετική έκθεση της Επιτροπής για το 2022, για πρώτη φορά, δεν σημειώθηκε «καλή πρόοδος» σε κανένα από τα 33 κεφάλαια και σε 3 κεφάλαια αναφέρθηκε η παντελής απουσία οποιασδήποτε προόδου (European Commission, 2022). Το τρέχων έτος η συνολική βαθμολογία της χώρας εμφανίζει αύξηση μόλις κατά 0,06 μονάδες σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά (Majstorović, 2024). Σύμφωνα, μάλιστα, με εκτιμήσεις, εάν η διαδικασία μεταρρυθμίσεων συνεχιστεί με τον ίδιο ρυθμό, η Σερβία θα χρειαστεί μισό αιώνα για να ενταχθεί στην ευρωπαϊκή οικογένεια (Shasha, 2022).

Η έλλειψη της εμπιστοσύνης του σερβικού λαού στο ευρωπαϊκό μέλλον της χώρας του αντικατοπτρίζεται ξεκάθαρα και σε σχετικές δημοσκοπήσεις. Όταν ρωτήθηκαν, στις αρχές του 2022, εάν η Ευρωπαϊκή Ένωση θέλει πραγματικά να ενσωματώσει τα Δυτικά Βαλκάνια, μόνο το 27% των ερωτηθέντων απάντησε θετικά, ενώ το 50% απάντησε αρνητικά (International Republican Institute, 2022). Ενώ συμβαίνουν αυτά, η ΕΕ έχει περιορισμένη ικανότητα διορθωτικών κινήσεων εξαιτίας της ιδιάζουσας φύσης της αιρεσιμότητας να περιλαμβάνει μόνο ανταμοιβές στην πρόοδο και όχι κυρώσεις στην στασιμότητα ή οπισθοδρόμηση (Schimmelfennig et al., 2003). Έτσι, η ελλιπής δυτική πολιτική στην περιοχή δημιουργεί ένα κενό ισχύος το οποίο σπεύδουν να γεμίσουν τρίτες -ενίοτε ανταγωνιστικές προς την Δύση- χώρες, όπως η Ρωσία, για να προωθήσουν την δική τους ατζέντα. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Βελιγράδι βρίσκει την ευκαιρία να προσεγγίσει αυτές τις δυνάμεις σε αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών για το ίδιο.

Η ευρωπαϊκή ολιγωρία έχει, επίσης, σημαντικές επιπτώσεις στο εσωτερικό της Σερβίας. Είναι αξιοσημείωτο, ότι την ίδια στιγμή που η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας έχει φτάσει σε τέλμα, η εξωτερική νομιμοποίηση του καθεστώτος του Βελιγραδίου εξακολουθεί να προέρχεται κυρίως από τη στήριξη της ΕΕ στον Vucic (Μπουμπαγιατζόγλου, 2020). Αν και ο ίδιος επαινέθηκε ως μεταρρυθμιστής όταν ανέβηκε στην εξουσία το 2012 (Ibid), στην πράξη από εκείνη τη χρονιά παρατηρείται συστηματική πτώση του επιπέδου της Δημοκρατίας της χώρας. Μια πρόσφατη έκθεση του Freedom House αναφέρει ότι το σερβικό κυβερνών κόμμα «διαβρώνει

σταθερά τα πολιτικά δικαιώματα και τις πολιτικές ελευθερίες, ασκώντας πίεση στα ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης, την αντιπολίτευση και τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών», ενώ η βαθμολογία της χώρας έπεσε από το 4,36 (με το 7 να αποτελεί τον ανώτερο δυνατό βαθμό) το 2012, στο 3,61 το 2024. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Σερβία να υποβιβαστεί στην κατάταξη από «Ημι-παγιωμένη Δημοκρατία» (Semi-Consolidated Democracy) σε «Μεταβατικό ή Υβριδικό Καθεστώς» (Transitional or Hybrid Regime) (Freedom House, 2024). Εν πολλοίς, το πολιτικό σύστημα της Σερβίας χαρακτηρίζεται από αδύναμους θεσμούς και σχεδόν ανύπαρκτο κράτος δικαίου, κάτι που αποτελεί εύφορο έδαφος για ωφελμιστές ηγέτες (Vuksanovic, 2021). Το παράδοξο είναι ότι ενώ η Ένωση παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στη χώρα και έχει επανειλημμένα επισημάνει τις δυσλειτουργίες της, δεν αποσύρει την υποστήριξή της στον Σέρβο ηγέτη, αρκεί να προσφέρει σταθερότητα στην περιοχή.

Έτσι, είναι προφανές ότι το καθεστώς του Vucic έχει όλα τα στοιχεία αυτού που ο Ρανλιόβιτς (2016) περιέγραψε ως «Σταθεροκρατία» (Stabilitocracy). Η υποστήριξη της Σταθεροκρατίας, ωστόσο, αποκαλύπτει τα «διπλά πρότυπα» των Βρυξελλών, υπονομεύοντας την αξιοπιστία τους ως πηγής εκδημοκρατισμού και εδραιώνοντας την ήδη υπάρχουσα στασιμότητα στην ενταξιακή πορεία των βαλκανικών κρατών (Stratulat et al., 2020, Karidzic et al., 2023). Ταυτόχρονα, επιτρέπει στον Vucic να χρησιμοποιεί την αμφιθυμία της ΕΕ ως μοχλό πίεσης για να διαπραγματευτεί με περισσότερο ευνοϊκούς για την χώρα του όρους ζητήματα όπως το μέλλον του Κοσόβου, την ενταξιακή πορεία της Σερβίας στην ΕΕ κ.ά, αξιοποιώντας τον φόβο της Ένωσης για στενότερη σερβορωσική συνεργασία (Di Lellio, 2009· Vuksanovic, 2021).

Παράλληλα, η ίδια η φύση της προσέγγισης της ΕΕ συνδυάζεται με το στυλ διακυβέρνησης της Σερβίας για να δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες για την προσέγγιση του Βελιγραδίου με την Ρωσία και άλλες μη δυτικές χώρες. Πιο συγκεκριμένα, αντί για το αυστηρό και σχεδόν «καταπιεστικό» πλαίσιο προσέγγισης της Ένωσης εξαιτίας της αιρεσιμότητας, οι μη δυτικές χώρες προσφέρουν ένα πλαίσιο συνεργασίας με πολύ λιγότερους όρους. Δεδομένου ότι τα εν λόγω κράτη διοικούνται επίσης από υβριδικά/αυταρχικά καθεστώτα, είναι πιο επιεική σε θέματα όπως το περιβάλλον, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή το κράτος δικαίου. Αυτό διευκολύνει την προσέγγιση της Σερβίας με αυτές τις χώρες, ακριβώς επειδή δεν απαιτεί την προηγούμενη συμμόρφωση με όλες αυτές τις προϋποθέσεις (Zweers et al., 2020).

Στο πλαίσιο της Σταθεροκρατίας, η μεγαλύτερη πηγή εσωτερικής νομιμοποίησης είναι η ικανότητα ελέγχου του εκλογικού σώματος, η οποία προκύπτει από τη συνεχή δημιουργία και επίλυση κρίσεων για να αποσπαστεί η προσοχή της κοινής γνώμης και να συσπειρωθεί ο λαός γύρω από τον ηγέτη (Bieber 2018). Με άλλα λόγια, η Σταθεροκρατία επιλύει τις κρίσεις που η ίδια δημιουργεί (Μπουμπαγιατζόγλου, 2020). Ειδικά στην περίπτωση της Σερβίας, ο σερβικός εθνικισμός έχει σημαντικό νομιμοποιητικό ρόλο, συμπεριλαμβάνοντας τόσο το αίσθημα της σερβικής εξαιρετικότητας όσο και την αντίληψη της θυματοποίησης των Σέρβων από τη διεθνή κοινότητα. Οι δύο αυτές πτυχές έλαβαν σημαντική ώθηση μετά το 2008 εξαιτίας της αναγνώρισης του Κοσσόβου και της παραπομπής των Σέρβων στρατηγών Ratko Mladic και Radovan Karadzic στην Δικαιοσύνη, ιδίως επειδή δεν συνοδεύονταν από αντίστοιχες ενέργειες κατά των άλλων αντιμαχόμενων μερών. Έτσι, η σερβική αντίληψη ότι όλοι είναι εναντίον τους ενισχύει την εικόνα του «Άλλου» που χρειάζεται ένα σταθεροκρατικό καθεστώς για να ευδοκιμήσει (Μπουμπαγιατζόγλου, 2020). Αποτέλεσμα αυτής της δυναμικής είναι η στροφή της Σερβίας προς τις μη δυτικές δυνάμεις, οι οποίες δεν είναι «στιγματισμένες» με αυτά τα «αντισερβικά προηγούμενα» και επομένως -κατά τη σερβική άποψη- κατανοούν καλύτερα τη σερβική θέση και την υποστηρίζουν.

Πουθενά δεν γίνονται περισσότερο κατανοητά τα παραπάνω από ότι στο ζήτημα του Κοσσόβου. Για τη Σερβία ο μύθος του Κοσσόβου έχει τόσο κανονιστικό όσο και εργαλειακό ρόλο: Από τη μια πλευρά, τροφοδοτεί την πολιτική ρητορική των αυταρχικών εθνικιστικών ελίτ, την οποία χρησιμοποιούν για να αναδείξουν τις ηθικές δεσμεύσεις προς το έθνος και να κερδίσουν την υποστήριξη μεγάλης μερίδας του πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, παρέχει στη σερβική ηγεσία το διπλωματικό κεφάλαιο για να διαπραγματευτεί ευνοϊκούς όρους στο εξωτερικό, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ, καθώς η Ένωση, όπως προαναφέρθηκε, φοβάται την πιθανότητα στενότερων σερβορωσικών σχέσεων (Di Lellio 2009· Μπουμπαγιατζόγλου, 2020).

Πιο συγκεκριμένα, το Βελιγράδι έχει «τείνει ευήκοα ώτα» προς τις ανάγκες του σερβικού στοιχείου του Κοσσόβου, γεγονός που του επιτρέπει να έχει λόγο στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας. Οι σερβικοί παράλληλοι θεσμοί στο βόρειο Κόσσοβο από την ίδρυση τους το 1999 βασίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου στη σερβική

βοήθεια για τη λειτουργία τους, ενώ η Σερβική Λίστα, το κόμμα που κυριαρχεί στην πολιτική σκηνή των παράλληλων δομών, ελέγχεται επίσης σε μεγάλο βαθμό από τη Σερβία (Radosavljević & Ničić, 2021). Είναι χαρακτηριστικό, ότι τα πρώτα 13 χρόνια λειτουργίας τους το Βελιγράδι ξόδεψε πάνω από 5 δισ. ευρώ για να τις διατηρήσει σε λειτουργία (Selimi, 2015), ενώ στον προϋπολογισμό του 2024 αποφασίστηκε να δαπανηθούν περίπου 140 εκατ. ευρώ (Cvetkovic & Ahmeti, 2024). Η μεγάλη εξάρτηση των Σέρβων του βορείου Κοσσόβου από τη Σερβία σε συνδυασμό με την επιθετική πολιτική του Albin Kurti απέναντί τους παρέχει μια πρώτης τάξεως ευκαιρία στον Vučić να δημιουργήσει ή/και να εκμεταλλευτεί τις συνεχείς κρίσεις που χρειάζεται το καθεστώς του για να επιβιώσει προβάλλοντας την εικόνα του «προστάτη» των απανταχού Σέρβων. Ταυτόχρονα, ο Σέρβος πρόεδρος συμμετέχει ανελλιπώς στον «Διάλογο Βελιγραδίου-Πρίστινας» που διεξάγεται υπό την αιγίδα της ΕΕ από το 2011, προκειμένου να σκιαγραφήσει την εικόνα ενός ηγέτη που επιθυμεί τη σταθερότητα στην περιοχή εξασφαλίζοντας έτσι την εξωτερική του νομιμοποίησή. Στην πράξη, η κατάσταση δεν εμφανίζει ακόμα βελτίωση, καθώς καμία πλευρά δεν εφαρμόζει τα συμφωνηθέντα και κατηγορεί την άλλη για τη μη εφαρμογή τους, αλλά αυτό δεν έχει παρά μικρή σημασία για τον ίδιο. Το σημαντικό για εκείνον είναι ότι εκμεταλλευόμενος την «δημιουργική ασάφεια» που διαπνέει αυτές τις συμφωνίες μπορεί να ερμηνεύσει κατά το δοκούν επιμέρους πτυχές τους και να τις παρουσιάσει ως σερβικές νίκες (Bashota & Dugolli, 2019), δείχνοντας ότι υπερασπίζεται αντάξια τα σερβικά εθνικά συμφέροντα.

Εν κατακλείδι, γίνεται κατανοητό από την προηγηθείσα ανάλυση ότι το Βελιγράδι επωφελείται από τις υφιστάμενες συνθήκες που του επιτρέπουν να ακολουθεί μια πολιτική εξισορρόπησης μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Ειδικά τα τελευταία δύο χρόνια, τα οποία σημαδεύτηκαν από τον ρωσοουκρανικό πόλεμο, η Σερβία αναγκάστηκε να εντείνει τις προσπάθειες της για να παραμείνει ουδέτερη και φαίνεται -μέχρι στιγμής τουλάχιστον- να δικαιώνεται, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Συνεπώς, για όσο καιρό οι ανεξάρτητες μεταβλητές συνεχίζουν να υφίστανται, δηλαδή το ζήτημα του Κοσσόβου παραμένει ανοιχτό και η ΕΕ δεν ακολουθεί μια δυναμική βαλκανική πολιτική που θα μείωνε τις δυνατότητες τρίτων δρώντων να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους στην περιοχή, η Σερβία δεν έχει κανέναν λόγο να αλλάξει την σημερινή εξωτερική πολιτική της. Μέχρι τότε τα -

διχοτομημένα μεταξύ Δύσης και Ρωσίας- σερβικά εθνικά συμφέροντα θα προωθούνται ταυτόχρονα και θα ικανοποιούνται εξίσου. Αυτό βέβαια, προφανώς, συνεπάγεται ότι η ρωσική παρουσία στην περιοχή θα συνεχίσει να υφίσταται.

2.2 Η ρωσική βαλκανική πολιτική

Μια από τις ισχυρότερες μη-δυτικές χώρες -αν όχι η ισχυρότερη- με σημαντικά ερείσματα στα Βαλκάνια είναι η Ρωσία. Η Μόσχα, αν και ποτέ δεν είχε τις βαλκανικές χώρες υπό τον άμεσο έλεγχό της, με την πολιτική που ακολουθούσε συνέβαλε και η ίδια στην πολιτική, οικονομική και πολιτιστική διαμόρφωσή τους (Anastasakis, 2019). Με το πέρασμα του χρόνου η επιρροή της αυξομειώθηκε εξαιτίας της αλλαγής των διεθνών συνθηκών, χωρίς ωστόσο ποτέ να εκλείψει ολοκληρωτικά. Υπό την έννοια αυτή, παρά το αφήγημα περί «επιστροφής» της Ρωσίας στα Βαλκάνια που χρησιμοποιείται συχνά, «η Ρωσία δεν έχει επιστρέψει στην περιοχή, καθώς δεν έφυγε ποτέ» (Bechev, 2017).

Η σχετική με τον ρόλο της Ρωσίας στα Βαλκάνια βιβλιογραφία καλύπτει ένα ευρύ φάσμα σχετικά με την φύση, το εύρος και τον αντίκτυπο της ρωσικής επιρροής. Οι περισσότεροι αναλυτές εμφανίζονται στην καλύτερη περίπτωση καχύποπτοι και στην χειρότερη φοβισμένοι απέναντι στην ρωσική παρουσία. Για τους πρώτους η ρωσική επικινδυνότητα περιορίζεται απλώς στον κίνδυνο δημοκρατικής οπισθοδρόμησης, εδραίωσης αυταρχικών μεθόδων διακυβέρνησης και αναβολής ή περιορισμού των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων σε τομείς όπως το κράτος δικαίου. Για τους δεύτερους τα Βαλκάνια, πλέον, συνιστούν το πεδίο για μια νέα ψυχροπολεμικού χαρακτήρα αντιπαράθεση ή μια σκακιέρα στην οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις θα χρησιμοποιήσουν τα βαλκανικά κράτη ως πιόνια για να διασπαθιστούν και να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Αυτή η οπτική ενισχύθηκε ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία, εφόσον η «μπαρουταποθήκη της Ευρώπης» αποτελεί την καλύτερη εναλλακτική για το άνοιγμα ενός δεύτερου μετώπου από την Ρωσία προς αντιπερισπασμό της Δύσης. Άλλοι πάλι εμφανίζονται σχεδόν καθησυχαστικοί, κάνοντας λόγο για υπερεκτίμηση των ρωσικών δυνατοτήτων. Για αυτούς, το ζήτημα αποτελεί περισσότερο ένα «πυροτέχνημα» για εσωτερική

κατανάλωση στην Ρωσία και έναν μοχλό πίεσης των τοπικών ελίτ στις διαπραγματεύσεις τους με τους Δυτικούς. Παράλληλα, υπάρχουν ορισμένοι που διακατέχονται από περισσότερο φιλωρωσικά αισθήματα και αντιμετωπίζουν την ρωσική παρουσία όχι ως εξ' ορισμού αντιδυτική και προβληματική αλλά απλά ως μια προσπάθεια αποτροπής αντιρωσικών ενεργειών σε έναν χώρο που η Ρωσία παραδοσιακά έπαιζε ρόλο (Panagiotou, 2020). Ποια είναι όμως, τελικά, η προσέγγιση που ακολουθεί η Ρωσία στα Βαλκάνια τα τελευταία χρόνια;

Στο παρόν σημείο κρίνεται ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι η Ρωσία δεν χαρακτηριζόταν ανέκαθεν από τις γνωστές αντιδυτικές και αναθεωρητικές διαθέσεις της. Αντίθετα, η στάση της γνώρισε διακυμάνσεις και πέρασε από αρκετά στάδια μέχρι να πάρει την σημερινή της συγκρουσιακή μορφή (Κοππά & Τζιφάκης, 2024· Panagiotou, 2020). Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 μπορούν να περιγραφούν ως η περίοδος της ρωσικής αδυναμίας. Η Μόσχα βγαίνοντας ηττημένη από τον Ψυχρό Πόλεμο και συνεπώς ανήμπορη να αντιπαρατεθεί με την Δύση, ακολούθησε μια πολιτική επαναπροσέγγισης και συνεργασίας και συμμετείχε ενεργά στις δυτικές πρωτοβουλίες (π.χ. στα ζητήματα της Γιουγκοσλαβικής αποσύνθεσης). Το 1999, ο συνδυασμός του ΝΑΤΟϊκού βομβαρδισμού της Σερβίας -που ερμηνεύτηκε από την Μόσχα ως μεταστροφή του ΝΑΤΟ από μια αμυντική σε μια επιθετική συμμαχία- με την πρώτη μεγάλη επέκταση της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας και τον δεύτερο πόλεμο της Τσετσενίας, αποτέλεσε καμπή στην προσέγγιση της Ρωσίας (Vuksanovic, 2023a). Όντας πλέον καχύποπτη, επέλεξε μια πολιτική πραγματιστικής αντιμετώπισης της Δύσης, χωρίς να γίνεται εξ' ολοκλήρου εχθρική προς αυτή, όπως φανερώνει η υποστήριξη της αμερικανικής πολιτικής μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 9^{ης} Σεπτεμβρίου. Τελικά, από το 2008 και την ανεξαρτητοποίηση του Κοσόβου, η Ρωσία πέρασε στην φάση αμφισβήτησης της περιφερειακής τάξης. Κατά την περίοδο αυτή, η αντιπαράθεση με την Δύση σταδιακά ενισχύθηκε για να φτάσει στην κορύφωσή της με τον εν εξελίξει πόλεμο στην Ουκρανία. Ακόμα και υπό αυτές τις συγκρουσιακές συνθήκες, όμως, στην πράξη φαίνεται ότι η βαλκανική χερσόνησος δεν βρίσκεται στις πρώτες θέσεις των προτεραιοτήτων της Μόσχας. Χαρακτηριστικό είναι ότι στα επίσημα ρωσικά έγγραφα με τους στόχους εξωτερικής πολιτικής, τα Βαλκάνια αναφέρονται ρητά για τελευταία φορά μόλις το 2013, ενώ στις αναθεωρημένες εκδόσεις του 2015 και του 2023 δεν γίνεται καμία αναφορά (Zweers

et al., 2023). Βέβαια, επειδή βρίσκονται κοντά στις περιοχές που οι Ρώσοι περιγράφουν ως «εγγύς εξωτερικό» και ως «Ρωσικό Κόσμο» (Massavetas, 2019), το ρωσικό ενδιαφέρον παραμένει, έστω και αν λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς τις πρώτες επιλογές της Ρωσίας (Anastasakis, 2019).

Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι η σύγχρονη ρωσική πολιτική απορρέει από τις συνθήκες που προέκυψαν από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και τους πολέμους που συνόδευσαν την αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας (Vuksanovic, 2023a). Ως εκ τούτου, απώτερος στόχος της Ρωσίας είναι να ανακτήσει το «status» της μεγάλης δύναμης, το οποίο είχε απωλέσει την δεκαετία του 1990 (Zweers et al., 2023). Έκτοτε, η Μόσχα προσπαθεί να ανακτήσει το «χαμένο έδαφος» των προηγούμενων δεκαετιών και να επαναφέρει τη διεθνή τάξη όσο πιο κοντά μπορεί στο status quo ante. Όπως, άλλωστε αποδεικνύουν όλοι οι πόλεμοι δι' αντιπροσώπων που έχει διεξαγάγει η Ρωσία, καθώς και ο εν εξελίξει ρωσοουκρανικός πόλεμος, το Κρεμλίνο διακατέχεται από ένα είδος «αυτοκρατορικής όρεξης», θεωρεί δηλαδή τον εαυτό του ως έναν σημαντικό γεωπολιτικό παίκτη στην παγκόσμια σκηνή και προσπαθεί να πείσει την Δύση να το αντιμετωπίσει ανάλογα (Loshaj, 2024). Συνεπώς, η Μόσχα επιδιώκει να αντικαταστήσει την μονοπολική τάξη πραγμάτων που δημιούργησαν οι ΗΠΑ με μια πολυπολική, η οποία -κατά την ρωσική άποψη- ανταποκρίνεται περισσότερο στην σύγχρονη πραγματικότητα, προκειμένου να καταστήσει σαφές ότι και η ίδια πρέπει να συνυπολογίζεται στις Μεγάλες Δυνάμεις (Secriegu, 2019· Loshaj, 2024). Στη βάση των παραπάνω, ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην επέκταση των εναπομεινάντων ρωσικών σφαιρών επιρροής και στην δημιουργία νέων, όπου αυτό είναι εφικτό, όπως αποδεικνύουν οι -με περιορισμένα μέχρι στιγμής αποτελέσματα- προσπάθειές της να προωθήσει εναλλακτικές μορφές ολοκλήρωσης όπως είναι ο Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (CSTO), η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση(UEE) ή οι BRICS (Hansel & Feyerabend, 2018).

Στο πλαίσιο αυτό, τα Βαλκάνια χρησιμεύουν για να προωθήσουν ακριβώς τις παραπάνω ρωσικές φιλοδοξίες, με την ολιγωρία της Δύσης για την περιοχή τα τελευταία χρόνια να προλειαίνει το έδαφος για την ανάπτυξη της ρωσικής επιρροής. Βασικό μέλημα της Ρωσίας είναι να αποτρέψει την περαιτέρω ένταξη των βαλκανικών κρατών στο NATO και στην ΕΕ (Panagiotou, 2020· Zweers et al., 2023· Loshaj, 2024).

Για να το πετύχει αυτό, αιχμή του δόρατος της προσέγγισής της είναι να δημιουργεί νέες και να συντηρεί τις ήδη ανοιχτές εστίες αντιπαράθεσης μεταξύ των κρατών της περιοχής (Κοππά & Τζιφάκης, 2024). Οι εν λόγω αντιζηλίες, όχι μόνο απομακρύνουν το ενδεχόμενο ένταξης των βαλκανικών κρατών στους δυτικούς θεσμούς, αλλά ταυτόχρονα αποτελούν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την ουσιαστικότερη ανάμειξη της Ρωσίας και την μετέπειτα χρησιμοποίησή των ζητημάτων από τη Μόσχα ως διπλωματικό χαρτί σε μια δυνητική διαπραγμάτευση με την Δύση (Panagiotou, 2020). Παράλληλα, η Ρωσία είναι σε θέση να εργαλειοποιήσει την υποστήριξή της στα βαλκανικά κράτη ώστε να εξασφαλίσει την υποστήριξη -ή την ουδετερότητα- τους σε διεθνείς οργανισμούς και fora (Vuksanovic, 2021). Φυσικά, χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της πολιτικής είναι το ζήτημα του Κοσσόβου, αλλά και η ρωσική υποστήριξη στις διαχρονικές αποσχιστικές τάσεις της Republika Srpska. Γίνεται κατανοητό, επομένως, ότι η Ρωσία δεν προσφέρει κάποιο σχέδιο στα βαλκανικά κράτη ως εναλλακτική επιλογή της δυτικής τους πορείας. Αντίθετα ο ρόλος της στην περιοχή μπορεί να περιγραφεί ακριβέστερα ως «διαταράκτης» (spoiler), υπό την έννοια ότι περιορίζεται απλά στο να παρεμποδίζει τις δυτικές προσπάθειες για την ανάπτυξη της περιοχής (Hansel & Feyerabend, 2018). Η τακτική αυτή φαίνεται να λειτουργεί ως ένα βαθμό με όρους «οφθαλμός αντί οφθαλμού», δηλαδή η Μόσχα εμπλέκεται και δημιουργεί αναταραχές στην σφαίρα δυτικής επιρροής (που στα Βαλκάνια αποτελεί και το «μαλακό υπογάστριο» της ΕΕ), ως αντίποινα για την ανάμειξη της Δύσης σε περιοχές που οι Ρώσοι αντιμετωπίζουν ως την δική τους «πίσω αυλή» (Secieru, 2019). Η ρωσική προσέγγιση είναι, συνεπώς, μια πραγματιστική/ωφελμιστική προσέγγιση που δεν διαθέτει ιδιαίτερα μακροχρόνιο προγραμματισμό ή έναν ξεκάθαρο τελικό στόχο για την περιοχή πέρα από κάποιες γενικές κατευθυντήριες γραμμές που αποσκοπούν σε βραχυπρόθεσμα κέρδη.

Αν και οι βαλκανικές επιδιώξεις της Ρωσίας παραμένουν ωφελμιστικές και σχετικά περιορισμένες, τα μέσα που χρησιμοποιεί για να τις φέρει σε πέρας εμφανίζουν μια εντυπωσιακή ποικιλομορφία και αφορούν πληθώρα τομέων από την οικονομία και την πολιτική ως τον στρατό. Σύμφωνα με αρκετούς αναλυτές (Beckmann-Dierkes, 2018· Vuksanovic, 2019), η ρωσική προσέγγιση βασίζεται σε τρεις πυλώνες: πρωτίστως στην εκμετάλλευση του ζητήματος του Κοσσόβου και

δευτερευόντως στην ενεργειακή «ομηρία» της περιοχής και στην δημοφιλία της Ρωσίας μέσω της προβολής ήπιας ισχύος.

Η σερβοαλβανική αντιπαλότητα για το Κόσσοβο δίνει την ευκαιρία στο Κρεμλίνο να έχει λόγο για το μέλλον της περιοχής, εφόσον η διαρκής ρωσική διπλωματική στήριξη στην σερβική πλευρά αυτόματα συνεπάγεται ότι η Ρωσία έχει σχεδόν εξασφαλισμένη μια θέση στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων για την τελική διευθέτηση της διμερούς διαφοράς. Ενστερνιζόμενη και προασπιζόμενη «τα δίκαια του σερβικού λαού» το Κρεμλίνο ουσιαστικά καταφέρνει να διαιωνίζει τις αντιπαράθεσεις στα δύο πιο σύνθετα και δυσεπίλυτα προβλήματα της περιοχής: του Κοσόβου και της Βοσνίας & Ερζεγοβίνης. Προκειμένου, μάλιστα, να δημιουργήσει περαιτέρω πόλωση και αποσταθεροποίηση -και ελλείψει των δυνάμεων στην περιοχή- η Μόσχα υποστηρίζει κρυφά τοπικές ακροδεξιές εθνικιστικές προσωπικότητες και οργανώσεις, οι οποίες επιδίδονται στο οργανωμένο έγκλημα και ενίοτε προσομοιάζουν με παραστρατιωτικές οργανώσεις (Zweers et al., 2023). Ταυτόχρονα, το ζήτημα του Κοσόβου χρησιμοποιείται από την Ρωσία ως ιστορικό προηγούμενο προκειμένου να δικαιολογήσει την επιθετική πολιτική της σε περιοχές του πρώην σοβιετικού χώρου. Χαρακτηριστικό είναι ότι λίγους μόνο μήνες μετά την κήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου, η Μόσχα την επικαλέστηκε για να δικαιολογήσει τα γεγονότα στην Νότια Οσσετία και την Αμπχαζία (Αντωνόπουλος, 2022). Η ίδια γραμμή επιχειρήματος χρησιμοποιήθηκε για να εκλογικεύσει αργότερα την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 και την ρωσική εισβολή στην Ουκρανία το 2022 (Bechev, 2023). Αυτό το παράδοξο ότι το ίδιο ζήτημα χρησιμοποιείται με δύο τόσο διαφορετικούς τρόπους, αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο αφενός ότι το Κόσσοβο αποτελεί τον πυρήνα της ρωσικής βαλκανικής πολιτικής και αφετέρου ότι η ρωσική προσέγγιση είναι πραγματιστική και όχι αλτρουιστική, όπως αρέσκεται να προβάλλει η Ρωσία.

Παράλληλα, η Μόσχα έχει πραγματοποιήσει σημαντικές επενδύσεις σε ευαίσθητους τομείς των βαλκανικών οικονομιών, όπως η ενέργεια, η επεξεργασία καυσίμων, ο τουρισμός, οι υποδομές, το τραπεζικό σύστημα και η ακίνητη περιουσία, στις οποίες η ρωσική παρουσία μπορεί εύκολα να μεταφραστεί σε πολιτική και οικονομική εξάρτηση (Vladimirov, 2019· Panagiotou, 2020). Προφανώς, όταν συντελεστεί αυτή η εξάρτηση, προετοιμάζεται το έδαφος για την περαιτέρω

ανάπτυξη και άλλων ειδών ρωσικής επιρροής (Vladimirov, 2019). Η ενέργεια, ωστόσο, φαίνεται να είναι ο ακρογωνιαίος λίθος αυτής της τακτικής. Η Ρωσία συγκαταλέγεται μεταξύ των βασικότερων παραγωγών και εξαγωγέων ενέργειας παγκοσμίως, ενώ οι ρωσικές εταιρίες Gazprom (η οποία, μάλιστα, είναι η μεγαλύτερη εταιρία φυσικού αερίου στον κόσμο και διαχειρίζεται σχεδόν το σύνολο των ρωσικών αποθεμάτων), Lukoil και Rosneft προσδίδουν στην Μόσχα πρόσβαση σε ένα ασύγκριτο δίκτυο αγορών (Δουδούμης, 2022). Οι εν λόγω εταιρίες, μάλιστα -πριν ο πόλεμος στην Ουκρανία περιορίσει τις δραστηριότητές τους στην Ευρώπη- αποτελούσαν παράλληλα όχημα για την εδραίωση της καλής εικόνας (και της επιρροής) της Ρωσίας, εφόσον συχνά χρηματοδοτούσαν από επιμέρους αθλητικές ομάδες (όπως η γερμανική Schalke 04, ή ο σερβικός Ερυθρός Αστήρας) μέχρι και ολόκληρες αθλητικές διοργανώσεις (όπως το Champions League ή το Euro 2020)(Wesolowsky, 2024). Εκμεταλλευόμενη το γεγονός ότι οι περισσότερες βαλκανικές χώρες βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στην εισαγωγή ενέργειας για την κάλυψη των ενεργειακών τους αναγκών το Κρεμλίνο επιδιώκει την σύναψη διμερών συμφωνιών και την δημιουργία νέων ενεργειακών διαδρόμων ως εναλλακτική επιλογή σε εκείνους που διαπερνούν την Ουκρανία (Δουδούμης, 2022).

Τα παραπάνω πλαισιώνει η ρωσική ήπια ισχύς -η θετική εικόνα, δηλαδή, της Ρωσίας στα μάτια του απλού πολίτη- η οποία προσφέρει δυσανάλογα μεγάλα οφέλη για την Μόσχα σε σχέση με την «επένδυσή» της, αφού δημιουργεί εσωτερική πίεση προς τις τοπικές κυβερνήσεις να μην ακολουθούν αντιρωσικές πολιτικές για να μην αποξενώσουν το εκλογικό ακροατήριο. Προκειμένου να αυξήσει την δημοτικότητα της στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών, η Ρωσία επιστρατεύει, μεταξύ άλλων, την Ορθοδοξία και τον Πανσλαβισμό, αποσκοπώντας στην δημιουργία μιας εικόνας διαχρονικής αλληλεγγύης με τα βαλκανικά κράτη. Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, οπλισμένη με το κύρος του τελευταίου επιβιώσαντος θεσμού της αυτοκρατορικής Ρωσίας και διατηρώντας στενές επαφές με την ρωσική πολιτική ηγεσία, έχει μετατραπεί από ένα εργαλείο εκρωσισμού στο εσωτερικό, σε ένα εργαλείο προώθησης της ρωσικής ήπιας ισχύος -και συνεπώς της ρωσικής αντιδυτικής «εκδοχής» των πραγμάτων- στο εξωτερικό (Massavetas, 2019). Για τον σκοπό αυτό, επίσης, «φωτίζονται» συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα -όπως, για παράδειγμα, η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή του 1774 που παραχωρούσε την προστασία των

Ορθόδοξων πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ρωσία, ή οι ρωσοτουρικοί πόλεμοι που οδήγησαν στην χειραφέτηση των βαλκανικών κρατών από τους Οθωμανούς- τα οποία σκιαγραφούν την εικόνα της «μητέρας Ρωσίας» και δημιουργούν την αίσθηση της de facto καλής σχέσης της με τα κράτη της περιοχής (Anastasakis, 2019). Το ακροατήριο, προφανώς, στο οποίο απευθύνεται κυρίως αυτή η «εκστρατεία» δημόσιων σχέσεων είναι ο σερβικός λαός, αλλά δευτερευόντως και άλλοι σλαβικοί ή/και ορθόδοξοι πληθυσμοί. Στην ενίσχυση των φιλωρωσικών συναισθημάτων συμβάλουν, επίσης, σημαντικά το ευρύ δίκτυο προπαγάνδας και παραπληροφόρησης που στηρίζεται τόσο στα ρωσικά, όσο και στα τοπικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, καθώς και οι στενές προσωπικές επαφές του Ρώσου ηγέτη Vladimir Putin με τοπικούς ηγέτες (Κοππά & Τζιφάκης, 2024).

Βέβαια, ορισμένοι αναλυτές επισημαίνουν ότι αυτή η ρητορική περί «αυτόματης» ρωσικής επιρροής στην περιοχή δεν είναι παρά προϊόν της επιτυχούς προπαγάνδας της Μόσχας, είναι δηλαδή περισσότερο ένα αφήγημα που βασίζεται σε κατασκευασμένες αντιλήψεις παρά πραγματικότητα (Anastasakis, 2019). Άλλοι, μάλιστα, τονίζουν ότι η ρωσική ήπια ισχύς -ιδίως στην περίπτωση των Σέρβων- δεν ορίζεται σύμφωνα με τον κλασικό κατά Joseph Nye (2005) ορισμό της ήπια ισχύος, δηλαδή την θελκτικότητα της κουλτούρας, των πολιτικών ιδανικών και της εξωτερικής πολιτικής μιας χώρας. Αντίθετα, αποτελεί μια ιδιόζουσα περίπτωση, εφόσον δεν αφορά το τι είναι η Ρωσία αλλά το τι δεν είναι: η Ρωσία δεν είναι η Δύση, επομένως όχι μόνο δεν επιβαρύνεται με τις πικρές αναμνήσεις της δεκαετίας του 1990, αλλά αντιθέτως θεωρείται ως η δύναμη που αντιτίθεται στην δυτική πρωτοκαθεδρία (Vuksanovic et al., 2022).

Τέλος, σημαντικό είναι να αναφερθεί στο παρόν σημείο ότι αν και κανείς θα περίμενε ότι ο πόλεμος της Ουκρανίας θα είχε μειώσει την δυναμική της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια, οι πηγές δείχνουν ότι μάλλον κάτι τέτοιο δεν έχει συμβεί ή τουλάχιστον δεν έχει συμβεί σε σημαντικό βαθμό. Οι ρωσικές διπλωματικές και οικονομικές δυνατότητες σίγουρα έχουν ζημιωθεί εξαιτίας του πολέμου και των δυτικών κυρώσεων, ωστόσο οι στόχοι, οι πολιτικές και τα μέσα της στην περιοχή παραμένουν εν πολλοίς अपαράλλακτα. Συνεπώς, οι ρωσικές βαλκανικές φιλοδοξίες χαρακτηρίζονται από «συνέχεια και όχι διακοπή» (Zweers et al, 2023: 50).

2.3 Η σερβορωσική ειδική σχέση σήμερα

Έχοντας εξετάσει τους παράγοντες που διαμορφώνουν την ιδιαιτερότητα της σερβικής πολιτικής των ίσων αποστάσεων και τις κύριες παραμέτρους της ρωσικής βαλκανικής πολιτικής, στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσουμε πως διαμορφώνονται οι σύγχρονες σερβορωσικές σχέσεις.

Όπως προαναφέραμε, οι διμερείς σχέσεις τους αναπτύχθηκαν γρήγορα μετά τους βομβαρδισμούς του NATO στη Σερβία το 1999 και ιδιαίτερα μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008. Έκτοτε, η Ρωσία τάχθηκε ξεκάθαρα στο πλευρό του Σερβίας, γεγονός υψίστης σημασίας δεδομένου ότι ως μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ έχει δικαίωμα βέτο και συνεπώς μπορεί να εμποδίσει τη διαδικασία διεθνούς αναγνώρισης του Κοσόβου. Εφοδιασμένη με την υποστήριξη της Μόσχας, η σερβική διπλωματία τα τελευταία χρόνια έχει επιδοθεί σε μια προσπάθεια περαιτέρω απονομιμοποίησης του -ήδη ευάλωτου- καθεστώτος της Πρίστινας πείθοντας, σύμφωνα με πηγές, 27 κράτη να αποσύρουν την αναγνώρισή τους για το Κόσοβο (Djordjevic, 2024). Η λογική πίσω από αυτό το εγχείρημα έγκειται στον περιορισμό του αριθμού των μελών του ΟΗΕ που αναγνωρίζουν το Κόσοβο στο μισό, προκειμένου όχι απλά να μην γίνει πλήρες μέλος, αλλά να του αποτραπεί και η απόκτηση καθεστώτος παρατηρητή (Kosovo Online, 2023a). Ταυτόχρονα, και πάλι με τη βοήθεια της Ρωσίας, το Κόσοβο παραμένει εκτός σημαντικών διεθνών θεσμών όπως η INTERPOL και η UNESCO (Kosovo Online, 2023b). Αν στις παραπάνω σερβικές «επιτυχίες», προσθέσουμε την σταθερή άρνηση σημαντικών κρατών στην διεθνή σκακιέρα (όπως η Κίνα, η Ινδία ή η Βραζιλία) και πέντε κρατών μελών της ΕΕ (Ελλάδα, Κύπρος, Ρουμανία, Σλοβακία, Ισπανία) να αναγνωρίσουν την Πρίστινα, δεν χωράει αμφιβολία ότι ο δρόμος της πλήρους ένταξης της χώρας στη διεθνή κοινότητα παραμένει μακρύς και δύσβατος, όπως ακριβώς επιθυμεί το Βελιγράδι (Αντωνόπουλος, 2022, 2023). Η ρωσική διπλωματική υποστήριξη, βέβαια, δεν παρέχεται άνευ ανταλλάγματος. Πέρα από τα κέρδη της Ρωσίας από την ανάμιξη της στο Κοσοβοβαρικό που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ένα εξίσου σημαντικό επακόλουθο είναι ότι η Σερβία έχει εν πολλοίς καταστεί διπλωματικός

«όμηρος» της Ρωσίας, δεσμευόμενη να αποφύγει την ένταξη στο NATO (Κοππά & Τζιφάκης, 2024).

Η εν λόγω στενή διπλωματική τους σχέση συνέβαλε γρήγορα στην ενίσχυση των διμερών τους σχέσεων σε όλους τους τομείς, με έμφαση στον τομέα της ενέργειας. Αυτό που φαίνεται πάντως είναι ότι κεντρικό στοιχείο των ρωσικών επενδύσεων στην Σερβία δεν είναι τόσο τα αμιγώς οικονομικά κέρδη, όσο η εξάρτηση και η πολιτική επιρροή (Zweers et al., 2023). Συνολικά, οι ρωσικές εταιρείες Lukoil και Gazprom έχουν επενδύσει στη Σερβία το ποσό των 20 δισ. δολαρίων από το 2000 (Κοππά & Τζιφάκης, 2024). Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η εξαγορά από την Gazprom της κρατικής σερβικής εταιρείας πετρελαίου NIS το 2008, η οποία είναι η σημαντικότερη εξαγορά εταιρείας της Gazprom στα Βαλκάνια. Δεδομένης, μάλιστα, της πολύ χαμηλής τιμής αγοράς και της χρονικής συγκυρίας ορισμένοι χαρακτήρισαν την συγκεκριμένη δοσοληψία ως ένα «δώρο» του Βελιγραδίου προς την Μόσχα με αφορμή την υποστήριξη της τελευταίας στο πρώτο στην ανεξαρτητοποίηση του Κοσόβου (Garcevic, 2021). Λίγα χρόνια αργότερα, το 2015, η Gazprom συμμετείχε στην κατασκευή μονάδας παραγωγής θερμικής ενέργειας στο Pancevo (Δουδούμης, 2022). Η Σερβία αποτελούσε ανέκαθεν μέρος των ρωσικών σχεδίων για την κατασκευή νέων αγωγών. Όταν το 2014 κατέρρευσαν τα σχέδια για τον South Stream, η Σερβία συμπεριλήφθηκε στους σχεδιασμούς του νέου αγωγού Turkish Stream. Έτσι, μέχρι το 2021, η Μόσχα είχε επενδύσει περισσότερα από 1,4 δισ. δολάρια στην επέκταση της σερβικής υποδομής φυσικού αερίου για την ολοκλήρωση του τμήματος του Turkish Stream (που στο βαλκανικό του τμήμα ονομάζεται Balkan Stream) στη χώρα. Το γεγονός ότι η Σερβία είναι η μόνη χώρα στα Δυτικά Βαλκάνια από την οποία διέρχεται ο εν λόγω αγωγός (Garcevic, 2021, Δουδούμης, 2022), αποδεικνύει και αυτό το ειδικό βάρος της Σερβίας στους ρωσικούς υπολογισμούς στην περιοχή.

Τα παραπάνω πλαισιώνει η κάλυψη περί του 90% των σερβικών ενεργειακών αναγκών από την Μόσχα. Η εν λόγω σχέση, η οποία ξεκίνησε πριν σχεδόν μισό αιώνα -το μακρινό 1978-, φαίνεται να ανέβηκε επίπεδο στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, όταν το 2017 επιτράπηκε στην Σερβία να εξάγει ρωσικό φυσικό αέριο σε τρίτες χώρες (Δουδούμης, 2022). Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, η χώρα αναβαθμίστηκε, τρόπον τινά, από απλό καταναλωτή σε πάροχο ενέργειας. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι η Ρωσία αποσκοπεί να μετατρέψει την Σερβία πέρα από διπλωματικό και σε

ενεργειακό «όμηρό» της. Πάντως, ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι αυτή η πτυχή των σερβορωσικών σχέσεων έχει δοκιμαστεί ιδιαίτερα από τον πόλεμο της Ουκρανίας, εφόσον οι δυτικές κυρώσεις έχουν αναγκάσει την Σερβία να προωθήσει την ενεργειακή διαφοροποίησή της. Ενδεικτικά, έχει ήδη προγραμματιστεί η κατασκευή νέων διυλιστηρίων ικανών να επεξεργάζονται αργό πετρέλαιο από όλο τον κόσμο, ενώ το 2023 υπογράφηκε μια νέα συμφωνία για την προμήθεια φυσικού αερίου από το Αζερμπαϊτζάν (McBride, 2023).

Πέρα από την ενέργεια, η Ρωσία έχει φροντίσει να αναπτύξει τις σχέσεις της με την Σερβία και σε άλλους τομείς της οικονομίας. Για παράδειγμα, το 2012 την άνοδο του Vucic στο τιμόνι της Σερβίας συνόδευσε η υπογραφή συμφωνίας για τη χορήγηση ενός δεκαετούς δανείου 500 εκ. δολαρίων για την κάλυψη του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού της χώρας, ενώ το ίδιο έτος υπογράφηκε διμερής συμφωνία στρατηγικής συνεργασίας (Vuksanovic, 2023b). Στον τομέα του εμπορίου, τα προϊόντα διακινούνται ανάμεσα στις δύο χώρες άνευ δασμών μετά την υπογραφή σχετικής συμφωνίας, η οποία μάλιστα προβλέπει ότι κάθε ρωσικό προϊόν που παράγεται στην Σερβία θα θεωρείται πλέον σερβικό. Η εν λόγω Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου εκτός από την ίδια την Ρωσία περιλαμβάνει και την Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (επικεφαλής της οποίας είναι πάντως η Ρωσία), καθιστώντας τη Σερβία το μόνο κράτος εκτός της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών που έγινε συμβαλλόμενο μέρος της (Panagiotou, 2020).

Παράλληλα, υπάρχει συνεργασία και στον στρατιωτικό τομέα, με τις δύο χώρες να έχουν υπογράψει δεκαπενταετή διμερή Αμυντική Συμφωνία από το 2013 που περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, προβλέψεις για εκπαίδευση και κοινές ασκήσεις, εξοπλιστικά προγράμματα και ανταλλαγή πληροφοριών (Ibid). Τρία χρόνια αργότερα, μάλιστα, το Βελιγράδι απέκτησε 6 μαχητικά αεροσκάφη MiG-29, 30 τεθωρακισμένα άρματα μάχης T-72S, 30 οχήματα αναγνώρισης BRDM-2 καθώς και 4 επιθετικά και 4 μεταγωγικά ελικόπτερα (Mi-17 και Mi-35 αντίστοιχα) ρωσικής προέλευσης (Vuksanovic, 2021). Η αγορά ρωσικών εξοπλισμών κατέχει σημαντικό ρόλο στο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού του σερβικού στρατού, με το Βελιγράδι να προμηθεύεται τα τελευταία χρόνια στρατιωτικό υλικό που περιλαμβάνει από αντιαεροπορικά συστήματα («Pansir»), μέχρι αντιαρματικές ρουκέτες («Kornets») και drones (Stojanovic, 2022· Vuksanovic, 2023a). Μάλιστα, ο ρωσοουκρανικός πόλεμος

δεν φαίνεται να έχει μειώσει αυτή την δυναμική, εφόσον μέσα στο 2024 η Σερβία αγόρασε ρωσικά συστήματα αντι-drone («Repellent»), (APNews, 2024). Παράλληλα, ο σερβικός στρατός συνεκπαιδευόταν με τον ρωσικό σε κοινές ασκήσεις, μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία που ανάγκασε το Βελιγράδι να τηρήσει κάποιες αποστάσεις (Zweers et al., 2023), διενεργώντας, για παράδειγμα, 4 το 2021 και 19 το 2019 (Vuksanovic, 2020).

Τα παραπάνω συμπληρώνει η ρωσική ήπια ισχύς, η οποία έχει αποδώσει τεράστιους «καρπούς» στην περίπτωση της Σερβίας. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, η θελκτικότητα της Ρωσίας δεν βασίζεται στην γνήσια ελκυστικότητα του κοινωνικού και πολιτικού μοντέλου της, αλλά στη δυσαρέσκεια των τοπικών κοινωνιών με τη Δύση (Vuksanovic, 2023a). Ειδικά στην σερβική περίπτωση, η εικόνα της Ρωσίας ως κάτι το αντίθετο στην Δύση έχει μεγάλη απήχηση, όχι μόνο εξαιτίας των «πληγών», της «θυματοποίησης» και την περιθωριοποίησης της Σερβίας από τους Δυτικούς, αλλά επίσης επειδή στο μυαλό των Σέρβων το κόστος της μετάβασης της χώρας τους στην ελεύθερη αγορά και στην δημοκρατία συνδέεται άμεσα με τη Δύση (Vuksanovic et al., 2022). Βεβαίως, τα παραπάνω εργαλειοποιούνται και από την σερβική ηγεσία, η οποία σε μεγάλο βαθμό χρειάζεται την Ρωσία για να επιβιώσει. Η Μόσχα έχει αναλάβει την υποστήριξη των σερβικών θέσεων στα εθνικά τους ζητήματα με αποτέλεσμα αν κάποιος πολιτικός αμελήσει να παίξει το «ρωσικό χαρτί» να κινδυνεύει να χαρακτηριστεί δωσίλογος (Vuksanovic, 2021). Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι σχεδόν έχει μετατραπεί σε άγραφο κανόνα η συνήθεια ο εκάστοτε Σέρβος ηγέτης να επισκέπτεται το Κρεμλίνο κατά τις προεκλογικές εκστρατείες προκειμένου να «αποδείξει» την ρωσόφιλη στάση του (Ibid). Για αυτό τον λόγο εκτός από το κυβερνών Προοδευτικό Κόμμα του Vucic και άλλα κόμματα, όπως το Σοσιαλιστικό Κόμμα του Ivica Dačić, το Ριζοσπαστικό Κόμμα του Vojislav Šešelj, ή το «Τηρητές του Όρκου» (Oathkeepers) του Milica Đurđević Stamenkovski τηρούν μια κατά το μάλλον ή ήττον φιλορωσική στάση (Zweers et al., 2023). Υπό αυτό το πρίσμα, το σερβικό πολιτικό σύστημα είναι εγκλωβισμένο σε αυτό που ο Snyder περιέγραψε ως «Blowback», το φαινόμενο δηλαδή στο οποίο οι πολιτικές ελίτ παγιδεύονται από τη ρητορική που χρησιμοποιούσαν για να συγκεντρώσουν εσωτερική υποστήριξη για τις πολιτικές τους, χάνοντας την ικανότητα να διαφοροποιήσουν την αρχική τους τοποθέτηση (Vuksanovic, 2021).

Επίσης, τα αφηγήματα περί ιστορικής σλαβικής και ορθόδοξης ενότητας και φιλίας που επιστρατεύει η Ρωσία βρίσκουν εύφορο έδαφος για να ανθήσουν στο εσωτερικό περιβάλλον της Σερβίας (Beckmann-Dierkes, 2018). Αποτέλεσμα είναι ορισμένες εθνικιστικές προσωπικότητες και οργανώσεις που δρουν εντός Σερβίας - αλλά που διαθέτουν συχνά και διασυνοριακές δυνατότητες- να έχουν γίνει φορείς των ρωσικών φιλοδοξιών. Πολύ συχνά αυτές οι οντότητες έχουν κάποια σχέση με το οργανωμένο έγκλημα και κάποιες εξ' αυτών εμφανίζονται να διαθέτουν και περιορισμένες παραστρατιωτικές δυνατότητες. Στις πρώτες συγκαταλέγονται οι «Λύκοι της Νύχτας» (οι οποίοι φέρονται να έχουν λάβει ρωσική χρηματοδότηση το 2018, για να περιφέρονται στα Δυτικά Βαλκάνια για να υποστηρίξουν το εγχείρημα ανεξαρτησίας του ηγέτη των Σερβοβόσνιων Milorad Dodic) και η «Σερβική Τιμή», ενώ στις δεύτερες η «Ένωση των Κοζάκων των Βαλκανίων» και η «Εθνική Σκοπιά» (ο αρχηγός της οποίας, Damir Knežević, συμπεριλαμβάνεται στους ιδρυτές του ακροδεξιού σερβικού κόμματος «Τηρητές του Όρκου»(Oathkeepers), έχει επαφές με την ρωσική μισθοφορική οργάνωση Wagner και έχει συλληφθεί στο παρελθόν για συμμετοχή σε βίαιες διαδηλώσεις κατά της ομαλοποίησης των σχέσεων Σερβίας-Κοσόβου)(Zweers et al., 2023). Στα «όργανα» επιρροής των Ρώσων στην Σερβία, ορισμένοι αναλυτές συμπεριλαμβάνουν και το Ρωσοσερβικό Ανθρωπιστικό Κέντρο στη Νις. Αν και το εν λόγω κέντρο είναι εγγεγραμμένο ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός, εικάζεται από Δυτικούς αξιωματούχους ότι αποτελεί πιθανή βάση για μυστικές επιχειρήσεις για την αύξηση της ρωσικής επιρροής στην περιοχή μέσω κατήχησης και ριζοσπαστικοποίησης ορισμένων ομάδων (Stanicek & Caprile, 2023). Παρόμοιο «κατηχητικό ρόλο» θεωρείται ότι έχουν και κάποιες φιλανθρωπικές οργανώσεις συσταθείσες από Ρώσους «Ολιγάρχες» για να προωθήσουν την ρωσική κουλτούρα (και μαζί την αντιδυτική «ανάγνωση» της διεθνούς τάξης). Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα του Konstantin Malofeev, ιδρυτή του Φιλανθρωπικού Ιδρύματος Αγίου Βασιλείου του Μεγάλου (Zweers et al, 2023).

Πάντως, ο παράγοντας με την μεγαλύτερη απήχηση εντός και εκτός Σερβίας που έχει γίνει φορέας των ρωσικών θέσεων σε πολλά ζητήματα δεν είναι άλλος από την Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία (ΣΟΕ). Μετρώντας περί των 8 εκατομμυρίων μελών σε όλα τα Βαλκάνια και όντας ένας σημαντικός παίχτης στο εκκλησιαστικό «παιχνίδι του στέμματος» στην περιοχή διαθέτει σημαντική επιρροή στην κοινωνία (Ibid). Αν

και de jure αποτελεί Αυτοκέφαλη Εκκλησία και επομένως δεν είναι υποτελής στο Πατριαρχείο της Μόσχας, de facto οι στενές επαφές που έχει με την Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία (ΡΟΕ) -η οποία είναι στενά συνδεδεμένη με το Κρεμλίνο-, έχουν ως αποτέλεσμα να υιοθετεί πολλές από τις θέσεις της. Για παράδειγμα, όταν το 2018 έλαβε χώρα το Ορθόδοξο σχίσμα μεταξύ της ΡΟΕ και της Εκκλησίας της Ουκρανίας (γεγονός που έχει σαφείς πολιτικές προεκτάσεις), η ΣΟΕ τάχθηκε υπέρ της πρώτης (Chaika, 2019), ενώ λίγα χρόνια νωρίτερα, το 2014, η ΣΟΕ κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για να εμποδίσει την ένταξη του Μαυροβουνίου στο ΝΑΤΟ (που αντιτασσόταν στα ρωσικά συμφέροντα) (Κοππά & Τζιφάκης, 2024: 100). Με λίγα λόγια, η σερβική Εκκλησία είναι ταυτόχρονα ένας δίαυλος για τα ρωσικά αφηγήματα, ένα ρωσικό εργαλείο για την επίτευξη διχασμών και ένας πολιτικός παράγοντας που οικειοθελώς υποστηρίζει φιλορώσους πολιτικούς και υποθάλλει τον σερβικό εθνικισμό στις περιοχές που απαρτίζουν τον «Σερβικό Κόσμο» (που προφανώς αποτελεί την σερβική εκδοχή του «Ρωσικού Κόσμου») (Zweers et al, 2023).

Αιχμή του δόρατος της ρωσικής ήπιας ισχύος είναι η παραπληροφόρηση και η προπαγάνδα, τα αποτελέσματα των οποίων πολλαπλασιάζονται εξαιτίας της προνομιακής θετικής κάλυψης που λαμβάνει η Ρωσία στα μέσα ενημέρωσης εντός Σερβίας. Είναι ενδιαφέρον ότι η ρωσική εκδοχή της πραγματικότητας αναπαράγεται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα σερβικά -κυρίως φιλοκυβερνητικά- μέσα ενημέρωσης παρά από εκείνα που ανήκουν στην ίδια την Ρωσία, κάτι στο οποίο συμβάλει και η προαναφερθείσα εργαλειοποίηση της Ρωσίας από την σερβική ελίτ (Vuksanovic, 2023b· Zweers et al., 2023). Ενδεικτικό της επιτυχίας της ρωσικής προπαγάνδας είναι το γεγονός ότι αν και η ΕΕ είναι μακράν ο μεγαλύτερος οικονομικός εταίρος της Σερβίας (που το 2022 αντιπροσώπευε το 58,7% του συνολικού εμπορίου της Σερβίας και το 32,9% των άμεσων ξένων επενδύσεων, ενώ η Ρωσία το 5,8% και το 10,9% αντίστοιχα (Juzova, 2024), ο σερβικός λαός πιστεύει ότι η Ρωσία βρίσκεται στην πρώτη θέση. Τα θετικά για την Μόσχα αποτελέσματα έχουν πιο διαχρονικά χαρακτηριστικά αν κρίνουμε από το γεγονός ότι όταν οι Σέρβοι ρωτήθηκαν (το 2017) ποιος θεωρούν ότι υπήρξε ο μεγαλύτερος δωρητής διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας στη χώρα τους την περίοδο 2000–2016, το 24% απάντησε την ΕΕ και το 24% τη Ρωσία, ενώ στην πραγματικότητα η πρώτη είχε προσφέρει σχεδόν το 60% του συνόλου, ενώ η δεύτερη λιγότερο από το 0,5% (Panagiotou, 2020).

Οι προαναφερθείσες εντυπώσεις γίνονται ιδιαίτερα ανησυχητικές -αν όχι και επικίνδυνες- αν αναλογιστεί κανείς ότι η σερβική κοινή γνώμη έχει γίνει τόσο φιλορωσική που είναι πεπεισμένη ότι η Ρωσία πέφτει θύμα της Δύσης, όπως αποδεικνύεται από στοιχεία σχετικής έρευνας του 2022 που αναφέρουν ότι το 72% των Σέρβων πιστεύει ότι η Ρωσία αναγκάστηκε να ξεκινήσει τον πόλεμο, λόγω των προθέσεων του NATO να διευρυνθεί (Ilić & Stojilović, 2022· Bechev, 2023). Του λόγου το αληθές αποδεικνύει και το γεγονός ότι στην αρχή του ρωσοουκρανικού πολέμου στην Σερβία υπήρξε δημοσίευμα που ανέφερε ότι «η Δύση επιτίθεται στην Ρωσία», ενώ παράλληλα η χώρα αποτελούσε τη μοναδική στην οποία διαδήλωναν υπέρ της Ρωσίας -κάτι το οποίο είχε συμβεί και μετά την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 (Anastasakis, 2019). Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ίσως, δεν προκαλεί εντύπωση ότι στις αρχές του 2023 είχαν προβληθεί διαφημίσεις που προέτρεπαν νεαρούς Σέρβους να ενταχθούν στην Wagner και να πολεμήσουν υπέρ της Ρωσίας στην Ουκρανία, για τις οποίες όμως πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρξαν αντιδράσεις της σερβικής κυβέρνησης (Zweers et al., 2023).

Οι πρόσφατες εξελίξεις μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία υποδεικνύουν ξεκάθαρα αφενός την έκταση της ρωσικής επιρροής στην άσκηση της σερβικής εξωτερικής πολιτικής και αφετέρου την αυξημένη ένταση -και επιτυχία- της σερβικής προσπάθειας ισορρόπησης μεταξύ Δύσης και Ρωσίας. Αν και η Σερβία είναι υποψήφια χώρα για ένταξη στην ΕΕ, υποστηρίζει το εδαφικό καθεστώς της Ουκρανίας και δεν έχει αναγνωρίσει την προσάρτηση ουκρανικών εδαφών στη Ρωσία (Zawadewicz, 2023), δεν έχει επιβάλει κυρώσεις κατά της Μόσχας, όπως δεν το έκανε και μετά την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014. Παράλληλα, πηγές αναφέρουν ότι παρ' όλο που το Βελιγράδι καθυστερεί την υιοθέτηση των θέσεων εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ, δεν είχε κανέναν ενδιασμό να υπογράψει συμφωνία εναρμόνισης της εξωτερικής πολιτικής του με εκείνη της Ρωσίας, τον Αύγουστο του 2023 (Bechev, 2023). Ωστόσο, για να αποφύγει την πλήρη αποξένωση των δυτικών συμμάχων του, το Βελιγράδι υποστήριξε ψηφίσματα του ΟΗΕ που καταδίκάζαν τη ρωσική επίθεση και επέβαλε κυρώσεις κατά της Λευκορωσίας (Bechev, 2023), ενώ σύμφωνα με πληροφορίες των μυστικών υπηρεσιών των ΗΠΑ που διέρρευσαν στον τύπο προέβη στην παροχή στρατιωτικού εξοπλισμού στην Ουκρανία (Bieber, 2023, Zawadewicz, 2023). Επιπλέον, από την αρχή του πολέμου σταμάτησε να συμμετέχει σε κοινές

στρατιωτικές ασκήσεις με τον ρωσικό στρατό και τον CSTO (Bechev, 2022), παρ' όλο που συμμετείχε σε στρατιωτικά γυμνάσια με κράτη του NATO το 2023 (Zweers et al, 2023).

Για αυτή την «ουδέτερη» στάση, μάλιστα, το Βελιγράδι «επιβραβεύτηκε» το 2023 από τη Μόσχα με την υπογραφή συμφωνίας για την προμήθεια φυσικού αερίου σε προνομιακή τιμή έως το 2025 (Bechev, 2022). Παράλληλα, το ασφυκτικό καθεστώς κυρώσεων στο οποίο έχει υπαχθεί η Ρωσία συντέλεσε στην μετανάστευση προσώπων και εταιριών προς την Σερβία, αποφέροντάς της σημαντικά κέρδη (Miholjicic-Ivkonic, 2024). Σύμφωνα με στοιχεία, το 2022 η Σερβία γνώρισε αφενός μια άνευ προηγουμένου αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων που ξεπέρασε τη μέση εισροή ΑΞΕ των προηγούμενων ετών κατά 500–600 εκ. ευρώ και αφετέρου την ίδρυση 1.020 ρωσικών επιχειρήσεων -κάτι που αποτελεί αύξηση κατά 12 φορές από το προηγούμενο έτος- ακριβώς λόγω της μαζικής εισροής Ρώσων στη χώρα (Zweers et al, 2023). Παράλληλα, ακόμα και με φόντο τις κατηγορίες για έκτροπα στις τελευταίες σερβικές εκλογές (Bechev, 2024), όχι μόνο η ΕΕ δεν απέσυρε την υποστήριξή της στο καθεστώς Vučić, αλλά ενέκρινε στις αρχές του 2023 τη μεγαλύτερη ευρωπαϊκή επιχορήγηση που έχει λάβει ποτέ η Σερβία (που προορίζεται για την ανακατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Βελιγραδίου και Νις) (Bieber, 2023). Το ίδιο διάστημα, η Δύση έχει υπάρξει ιδιαίτερα υποστηρικτική στις σερβικές θέσεις όσον αφορά τις διαπραγματεύσεις Σερβίας-Κοσόβου σε σχέση με τα πριν του ουκρανικού πολέμου χρόνια (Ibid), ενώ μάλιστα δεν δίστασε να επιβάλει για πρώτη φορά κυρώσεις στο Κόσσοβο εξαιτίας του «άκομψου» χειρισμού της κατάστασης με τους Σέρβους στο βόρειο κομμάτι της χώρας (Dunai, 2023· Dunai et al., 2023).

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι οι ρωσικές μέθοδοι εκμεταλλεύονται την σερβική ιδιαιτερότητα και επιφέρουν σημαντικά αποτελέσματα, δημιουργώντας σημαντικές βάσεις για την προώθηση των ρωσικών συμφερόντων. Ταυτόχρονα, η Σερβία επωφελείται από την σχέση της με την Ρωσία, παραμένοντας ουδέτερη και αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη. Φαίνεται, επομένως, ότι υπάρχουν αρκετά σημεία σύγκλισης μεταξύ των δύο κρατών που δημιουργούν μια στενή σχέση. Παρ' όλα αυτά, όμως, όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο, παρά τις ανεπτυγμένες και πολυεπίπεδες επαφές, η σερβορωσική προσέγγιση παρουσιάζει και σημεία τριβής, στα οποία είναι δύσκολο να υπάρξει συμβιβασμός.

Κεφάλαιο 3: Από την θεωρία στην πράξη: η συμβατότητα των εθνικών συμφερόντων

Έχοντας εξετάσει το θεωρητικό πλαίσιο των εθνικών συμφερόντων κατά τον Morgenthau και τα εμπειρικά δεδομένα των σερβορωσικών σχέσεων, στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε την συμβατότητα μεταξύ των εθνικών συμφερόντων των δύο πλευρών προκειμένου να δούμε πόσο βαθιά είναι πράγματι αυτή η σύμπραξη. Πρέπει να επισημανθεί ότι ο κατάλογος των εθνικών συμφερόντων που θα αναλύσουμε στην συνέχεια δεν είναι εξαντλητικός, αλλά περιλαμβάνει τα σημαντικότερα εθνικά συμφέροντα -κατά τη γνώμη του γράφοντα- που διακυβεύονται στην σερβορωσική προσέγγιση.

Ξεκινώντας με την Σερβία, η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητάς της στο ζήτημα του Κοσόβου είναι ο κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίον περιστρέφεται η σερβική εξωτερική πολιτική, επομένως αποτελεί ζωτικό, μόνιμο και ειδικό συμφέρον της. Στοιχείο της σερβικής πολιτικής σχετικά με το Κόσοβο είναι και η προστασία των σερβικών πληθυσμό στο βόρειο τμήμα του, όμως εφόσον δεν απειλεί την ίδια την κρατική υπόσταση της Σερβίας κρίνεται ως δευτερεύον, μόνιμο και ειδικό. Σημαντικό ρόλο στους σερβικούς σχεδιασμούς διαδραματίζουν η στρατιωτική και πολιτική «ουδετερότητα» μεταξύ των μεγάλων διεθνών δρώντων και η διατήρηση καλών σχέσεων τόσο με την Δύση όσο και με την Ρωσία, προκειμένου να διασφαλιστούν κατά το δυνατόν περισσότερα οφέλη για το Βελιγράδι. Επομένως, μπορούν να χαρακτηριστούν ως ζωτικά, μόνιμα και γενικά συμφέροντα (κυρίως επειδή κρίνεται ότι το ζήτημα του Κοσόβου -το οποίο επηρεάζει σημαντικά και τα δύο αυτά συμφέροντα- δεν φαίνεται να επιλύεται στο βραχυ-μεσοπρόθεσμο διάστημα). Αυτό προϋποθέτει, βέβαια, ότι η χώρα δεν θα σταματήσει να κινείται προς δυσμάς, έστω με αργά βήματα, ιδίως εφόσον αυτό της προσφέρει εξωτερική νομιμοποίηση και σημαντική οικονομική βοήθεια. Ωστόσο, η ένταξη στο NATO δεν συζητείται σαν ρεαλιστική πιθανότητα, ενώ η ευρωπαϊκή προοπτική δεν είναι στις πρώτες θέσεις των σερβικών υπολογισμών και επομένως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δευτερεύον, μόνιμο και γενικό. Τέλος, στον οικονομικό τομέα, η

προσέγγιση επενδύσεων και η οικονομική άνθιση είναι μεν σημαντικός σερβικός στόχος αλλά εφόσον σχετίζεται περισσότερο με το βιοτικό επίπεδο της χώρας κρίνεται μάλλον ως δευτερεύον, μόνιμο και γενικό συμφέρον, ενώ η ενεργειακή ασφάλεια κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για την σταθερότητα της Σερβίας και επομένως αποτελεί ζωτικό, μόνιμο και γενικό της συμφέρον.

Από την πλευρά της η Ρωσία, έχοντας βασικό ευρύτερο στόχο την ανάκτηση του status της Μεγάλης Δύναμης (ένα ζωτικό, μόνιμο και γενικό συμφέρον), η άμβλυνση της δυτικής επιρροής στα Βαλκάνια αποτελεί την «ραχοκοκαλιά» της βαλκανικής πολιτικής της. Αιχμή του δόρατος της πολιτικής αυτής αποτελεί η αποτροπή της επέκτασης του NATO και δευτερευόντως της ΕΕ, αποτελώντας ένα ζωτικό, μόνιμο και ειδικό συμφέρον. Συμπληρωματικά σ' αυτά λειτουργεί και η προώθηση ενός πολυπολικού (υπο)συστήματος στα Βαλκάνια που αποτελεί ένα δευτερεύον, μόνιμο και γενικό συμφέρον. Επιμέρους συμφέροντα δρουν υποστηρικτικά στην προώθηση των προαναφερθέντων, με την αύξηση της ρωσικής ήπιας ισχύος, την διαιώνιση των υπαρχουσών εντάσεων και ιδιαίτερα την εργαλειοποίηση του ζητήματος του Κοσόβου και την διατήρηση της «ουδετερότητας» του τελευταίου βαλκανικού συμμάχου της Μόσχας να αποτελούν τους βασικότερους άξονες. Οι δύο πρώτες περιπτώσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως δευτερεύοντα, μόνιμα και γενικά ρωσικά συμφέροντα, ενώ οι δύο τελευταίες ως δευτερεύοντα, μόνιμα και ειδικά. Ίσως, πάντως, ο κομβικός ρόλος της Σερβίας για την ρωσική επιρροή στα Βαλκάνια -αφού χωρίς αυτήν τα ρωσικά βαλκανικά ερείσματα θα ήταν σχεδόν ανύπαρκτα- μας επιτρέπει να καταχωρήσουμε την διατήρηση της σερβικής φιλίας ως ένα ζωτικό, μόνιμο και γενικό ρωσικό συμφέρον. Τέλος, αν και η οικονομία δεν είναι βασικός άξονας της ρωσικής βαλκανικής πολιτικής, κρίνεται ότι η διατήρηση της ρωσικής ενεργειακής επιρροής είναι ζωτικό, μόνιμο και γενικό συμφέρον, εφόσον αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της οικονομικής στρατηγικής της (με σαφείς γεωπολιτικές προεκτάσεις) και ένα σύμβολο ισχύος μεγάλης δύναμης.

Από την συγκριτική εξέταση των σερβικών και των ρωσικών εθνικών συμφερόντων καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν σημαντικά σημεία σύγκλισης αλλά και ορισμένα σημεία αντίθεσης. Η μεγαλύτερη συμπληρωματικότητα εμφανίζεται στο ζήτημα του Κοσόβου, όπου οι δύο χώρες αντιτίθενται στην ανεξαρτησία και την διεθνή υπόστασή του κάνοντας τα συμφέροντα τόσο

συμπληρωματικά που είναι σχεδόν όμοια. Επίσης, στο ζήτημα της ενέργειας πάλι τα συμφέροντα είναι συμπληρωματικά, κάτι που αποκρυσταλλώνεται στην αυξημένη ενεργειακή συνεργασία μεταξύ των δύο κρατών. Τέλος, η εξισορρόπηση της Σερβίας μεταξύ Δύσης και Ρωσίας λειτουργεί συμπληρωματικά με το ρωσικό συμφέρον της διατήρησης της Σερβίας ως σύμμαχο και του περιορισμού της δυτικής επιρροής στην περιοχή. Όπως βλέπουμε, τα παραπάνω αποτελούν ζωτικά και μόνιμα εθνικά συμφέροντα της Σερβίας που προωθούνται από την σχέση της με την Ρωσία, ενώ τα αντίστοιχα ρωσικά αποτελούν ένα συνδυασμό επιμέρους ζωτικών και δευτερευόντων (αλλά πάντως μόνιμων) συμφερόντων που συνεισφέρει απόλυτα στον βασικό στόχο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, την αύξηση της ισχύος της ώστε να συμπεριληφθεί μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων.

Ωστόσο, η ευρωπαϊκή προοπτική της Σερβίας είναι ένας βασικός τομέας όπου τα σερβικά και ρωσικά συμφέροντα είναι αντικρουόμενα. Το Βελιγράδι δεν μπορεί να παραμελήσει τα -πολλαπλάσια σε τομείς όπως η οικονομία, οι υποδομές κ.ά.- κέρδη που αποκομίζει από την σχέση της με την Ένωση, ενώ σημαντική μερίδα του σερβικού πληθυσμού και της ηγεσίας πραγματικά επιθυμεί να ενταχθεί η χώρα τους στους κόλπους της. Η ενταξιακή της πορεία μπορεί να είναι αργή (κάτι που ωφελεί την Ρωσία), ωστόσο συνεπάγεται πιέσεις για μεταρρυθμίσεις και πολιτικές επιλογές που αφαιρούν έδαφος από τις ρωσικές φιλοδοξίες. Η πλήρης ένταξη της Σερβίας στην ευρωπαϊκή οικογένεια σίγουρα θα αφαιρούσε σημαντικότατο έδαφος από τις ρωσικές φιλοδοξίες (ιδίως εφόσον θα είχε προηγηθεί η εξομάλυνση των σχέσεων με το Κόσσοβο που θα «έλυne τα δεσμά» της σερβικής διπλωματικής ομηρίας), αν και η χώρα θα μπορούσε να καταστεί υπό τις κατάλληλες συνθήκες ένας ρωσικός «δούρειος ίππος» εντός της Ένωσης (Zweers et al., 2023).

Συμπέρασμα

Στην προηγηθείσα ανάλυση κατεβλήθη προσπάθεια να εξεταστούν, στην περιορισμένη έκταση της εργασίας, οι βασικές παράμετροι της σερβορωσικής «ειδικής σχέσης» βάσει του αναλυτικού πλαισίου των εθνικών συμφερόντων κατά τον Morgenthau. Όπως είδαμε, μια σειρά από συστημικούς παράγοντες

συνεπικουρούμενοι από εσωτερικές δυναμικές στην Σερβία συντελούν στην χάραξη της σερβικής πολιτικής των «ίσων αποστάσεων» ανάμεσα στην Δύση και την Ρωσία, δημιουργώντας τις συνθήκες για την διατήρηση στενών σχέσεων και με τις δύο πλευρές. Για όσο διάστημα οι ανεξάρτητες μεταβλητές συνεχίζουν να υφίστανται, όσο δηλαδή υπάρχει απουσία προόδου στο ζήτημα του Κοσσόβου και η ΕΕ δεν ακολουθεί μια δυναμική βαλκανική πολιτική, η Σερβία θα συνεχίζει να ακολουθεί την σημερινή εξωτερική πολιτική της, με αποτέλεσμα η Ρωσία να βρίσκει εύφορο έδαφος να αυξήσει την επιρροή της στην χώρα. Παράλληλα, όσο συντηρούνται οι συνθήκες στις οποίες το «ρωσικό χαρτί» μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όπλο στην φαρέτρα της σερβικής ηγεσίας για την επίτευξη αφενός επωφελών διακανονισμών στο εξωτερικό (όπως στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΕ) και αφετέρου για την επικράτηση στην εσωτερική πολιτική σκηνή, οι σχέσεις με την Ρωσία θα συνεχίσουν να εργαλειοποιούνται ως ένας -όχι και τόσο κρυφός- «άσσος στο σερβικό μανίκι». Συνεπώς, αυτή η «αδέσμευτη» συμπεριφορά αποτελεί ένα από τα βασικά σερβικά συμφέροντα, αφού συμβάλει στην προώθηση των επιμέρους -διχοτομημένων μεταξύ Δύσης και Ρωσίας- συμφερόντων της και αποφέρει στο Βελιγράδι σημαντικά κέρδη από όλες τις κατευθύνσεις με μηδαμινό πολιτικό κόστος.

Αυτή η σερβική «προδιάθεση», αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την Ρωσία να «οχυρώσει» τα τελευταία της ερείσματα στα Βαλκάνια υποστηρίζοντας -και στην συνέχεια εργαλειοποιώντας- τον τελευταίο της βαλκανικό σύμμαχο. Ενστερνιζόμενη τα «δίκαια του σερβικού λαού» η Μόσχα έχει καταστήσει το Βελιγράδι διπλωματικό όμηρό της, εξασφαλίζοντας ότι το ζήτημα του Κοσσόβου -που αποτελεί τον βασικό άξονα της ρωσικής βαλκανικής πολιτικής- παραμένει ανεπίλυτο, κάνοντας, έτσι, αναγκαία την συνδρομή και, επομένως, την παρουσία της στην περιοχή. Έχοντας εξασφαλίσει την παρουσία της, χρησιμοποιεί πληθώρα μέσων και μεθόδων από την διπλωματία και την ενέργεια μέχρι τον Πανσλαβισμό, την Ορθοδοξία και τα μέσα ενημέρωσης για να οικοδομήσει πολυεπίπεδες σχέσεις με την Σερβία, προκειμένου να επεκτείνει την επιρροή της στην χώρα και να προωθήσει τα ευρύτερα βαλκανικά (και μη) συμφέροντά της. Παράλληλα, η ρωσική ήπια ισχύς έχει συμβάλει καθοριστικά στην διατήρηση των φιλωρωσικών αισθημάτων του σερβικού λαού σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα, με αποτέλεσμα πολλοί Σέρβοι να αισθάνονται πολύ κοντά στην Ρωσία -πιο κοντά ίσως και από την Δύση-, ενώ σημαντικοί δρώντες

εντός Σερβίας -με κυριότερο την Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία- να ενστερνίζονται τις ρωσικές θέσεις και να δρουν για την προώθηση των ρωσικών συμφερόντων. Η δυναμική αυτή αποτυπώνεται ξεκάθαρα στις σερβικές εκλογικές αναμετρήσεις, όπου ακόμα και οι πιο φιλοδυτικοί Σέρβοι πολιτικοί χρειάζεται να ακολουθούν μια τουλάχιστον μετριοπαθή -αν όχι ανοικτά φιλορωσική- στάση, κινδυνεύοντας σε αντίθετη περίπτωση να αποξενώσουν σημαντική μερίδα των Σέρβων ψηφοφόρων. Ο προσεταιρισμός, λοιπόν, της Σερβίας έχει μετατραπεί σε βασικό ρωσικό συμφέρον, ακριβώς επειδή επιτρέπει την παραμονή της Ρωσίας στα Βαλκάνια και επομένως την προώθηση των υπόλοιπων ρωσικών συμφερόντων στην περιοχή. Η ρωσική προσέγγιση, ωστόσο, έχει τους περιορισμούς της, εφόσον χαρακτηρίζεται από ωφελιμισμό και μυωπισμό αποσκοπώντας περισσότερο στην παρεμπόδιση των δυτικών πρωτοβουλιών παρά στην προώθηση ρωσικών εναλλακτικών -κάτι το οποίο γνωρίζουν οι Σέρβοι αλλά το υποβαθμίζουν εξαιτίας των βραχυπρόθεσμων ωφελειών που αποκομίζουν.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι οι σερβορωσικές σχέσεις βασίζονται σε εθνικά συμφέροντα που βρίσκονται στις πρώτες θέσεις στους εκατέρωθεν πολιτικούς υπολογισμούς και που εμφανίζουν σημαντικό βαθμό συμπληρωματικότητας μεταξύ τους, όπως το ζήτημα του Κοσσόβου ή τα ενεργειακά. Παράλληλα, όμως, σε ορισμένους τομείς τα συμφέροντα είναι αντικρουόμενα, όπως στην περίπτωση της σερβικής ευρωπαϊκής πορείας. Συνεπώς, η σερβορωσική «ειδική σχέση» διαθέτει σημαντικά ερείσματα, ξεπερνώντας το στάδιο της απλής συνεννόησης για επιμέρους θέματα, αλλά εμφανίζει και σημεία τριβής που δεν συμβάλουν στην δημιουργία μιας «μονολιθικής» συμμαχίας. Η Σερβία δεν αποτελεί μια «μικρή Ρωσία», ούτε η Ρωσία αποτελεί την φυσική ιστορική προστάτιδα της Σερβίας, όπως ακούγεται συχνά. Η «φιλία» τους δεν είναι αλτρουιστική και ανιδιοτελής. Αντίθετα, οι δύο χώρες κινούνται με πραγματισμό στην εξωτερική τους πολιτική και χρησιμοποιούν η μια την άλλη για να προωθήσουν τα δικά τους εθνικά συμφέροντα. Όσο αυτά ικανοποιούνται καλύτερα από την διατήρηση στενών διμερών επαφών, αυτές θα συνεχίσουν να υφίστανται. Συνεπώς, μόνο μια ριζική μεταβολή των συνθηκών που καθορίζουν τα εθνικά τους συμφέροντα θα μεταβάλουν τις βασικές παραμέτρους της «ειδικής τους σχέσης». Μέχρι τότε, όμως, η Σερβία θα συνεχίσει να αποτελεί τον τελευταίο

βαλκανικό σύμμαχο της Ρωσίας και η Μόσχα έναν από τους βασικούς εταίρους του Βελιγραδίου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση

Αντωνόπουλος, Γ. (2023). Ο κομβικός ρόλος του αλβανικού παράγοντα στα Δυτικά Βαλκάνια, στο Αντωνόπουλος και συν., Βαλκανικές Προοπτικές, Αθήνα: ΕΛΙΣΜΕ

Αντωνόπουλος, Γ. (2022). Η δημιουργία της Μεγάλης Αλβανίας: Προοπτικές και αντίκτυπος στον βαλκανικό περίγυρο. Αθήνα: ΕΛΙΣΜΕ

Γκόφας, Α. & Τζιφάκης, Ν. (2017). Θεωρητικές προβολές στη διεθνή πολιτική: η σινοαμερικανική πρόκληση. Αθήνα: Πεδίο

Δουδούμης, Γ. (2022). Η γεωπολιτική βαλκανική σκακιέρα. Αθήνα: Πελασγός

Κοππά, Μ. & Τζιφάκης, Ν. (2024). Ο Εξευρωπαϊσμός των Δυτικών Βαλκανίων. Αθήνα: Κάλλιπος

Κουλουμπής, Θ. (1995). Διεθνείς σχέσεις: εξουσία και δικαιοσύνη. Αθήνα: Παπαζήση

Μπουμπαγιατζόγλου, Χ. (2020). Η 'Σταθεροκρατία' και η Δημοκρατική 'Στασιμότητα' στη Σύγχρονη Σερβία. 411-426, στο Κονιόρδος, Σ. (επιμ.), Το Πολιτικό Φαινόμενο σε Μετάβαση: Προκλήσεις για τη Δημοκρατία, το Κράτος και την Κοινωνία – Επιλεγμένες Εισηγήσεις, Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πλατιάς, Α. (2018). Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη. Αθήνα: Εστία

Hill, C. (2018), *Η εξωτερική πολιτική τον 21^ο αιώνα*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Jackson, R. & Sorensen, G. (2006). Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση, Αθήνα: Gutenberg

Ngε, J. (2005). *Ήπια Ισχύς: Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση

Ξενόγλωσση

- Anastasakis, O. (2019). *Russia and the Balkan States: Variable speeds of engagement*. In: Filis, K. (ed). *A Closer Look at Russia and its Influence in the World*. New York: Nova Science Publishers
- APNews. (2024). *Serbia receives another arms delivery from Russia despite international sanctions over Ukraine*. Available at: <https://apnews.com/article/serbia-russia-arms-deliveries-embargo-fb63352c3a76404f7f4f13dd0358b187>
- Aron, R. (1973). *Peace and War: A Theory of International Relations*. Doubleday
- Bashota, B. & Dugolli, B., (2019), *Kosovo- Serbia Agreements between Creative and Destructive Ambiguity*, UNISCI Journal 17(50), pp. 125-149
- Bechev, D. (2024). *Serbia's Authoritarian (Re)turn*. Carnegie Europe
- Bechev, D. (2023). *Hedging Its Bets: Serbia Between Russia and the EU*. Carnegie Europe
- Bechev, D. (2022). *The Ukraine War: Response in the Western Balkans*. In: J. Džankić, S. Kacarska & S. Keil (eds), *A Year later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, EUI, Florence
- Bechev, D. (2017). *Russia's Foray into the Balkans: Who Is Really to Blame?*. FPRI Black Sea Strategy Papers, Available at <https://www.fpri.org/article/2017/10/russias-foray-balkans-really-blame/>
- Beckmann-Dierkes, N. (2018). *Serbia and Montenegro, In The influence of external actors in the Western Balkans. A map of geopolitical players* (pp. 32-38). Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung
- Bieber, F. (2023). *Serbia's Staged Balancing Act*. Georgetown Journal of International Affairs.
- Bieber, F. (2018). *The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies*. Horizons. 10: 176-185
- Chaika, T. (2019). *Serbian Church publishes an official statement on the situation in Ukraine*. Orthodox Christian Laity. Available at: <https://ocl.org/serbian-church-publishes-an-official-statement-on-the-situation-in-ukraine/>
- Clinton, D. (1994). *The two faces of national interest*. Louisiana: Louisiana State University Press

- Cvetkovic, s., Ahmeti N. (2024). *Banning The Dinar, Kosovo Tries To Sever Lifeline Between Serbs In North And Belgrade*, Radio Free Europe, Available at: <https://www.rferl.org/a/kosovo-serbia-dinar-ban-sever-lifeline/32790027.html>
- Delevic, M., Marovic, J. & Pelec, T. (2023). *Keeping the Thessaloniki promise: How to make enlargement work for all 20 years later?*, BiEPAG
- Di Lellio, A. (2009). *The Missing Democratic Revolution and Serbia's Anti-European Choice: 1989–2008*. International Journal of Politics, Culture and Society. 22 (3): 373-384.
- Djordjevic, D. (2024). *Kosovo without new recognition for four years – has the line been drawn?*. Kosovo Online. Available at: <https://www.kosovo-online.com/en/news/analysis/kosovo-without-new-recognition-four-years-has-line-been-drawn-17-9-2024>
- Dunai, M. (2023). *EU hits Kosovo with sanctions after Serb tensions flare up again*. Financial Times. Available at: <https://www.ft.com/content/99a65be0-6af6-41f5-8de2-71f6e078568a>
- Dunai, M., Milne, R. & Foy, H. (2023). *US restricts co-operation with Kosovo after ethnic tensions flare up*. Financial Times. Available at: <https://www.ft.com/content/38d5d36a-7d2f-4163-95e3-2a15c6d4a36f>
- Economides, S. (2020). *From Fatigue to Resistance: EU Enlargement and the Western Balkans*. Dahrendorf Forum IV. Working Paper No.17
- European Commission. (2022). *Serbia Report 2022*. European Commission. Available at: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/d87e4167-65fd-42b0-8ede-7fa05c3d9355_en?filename=Serbia%20Report%202022.pdf
- European Parliament. (n.d.). *The Western Balkans (Factsheet No. 168)*. European Parliament. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans>
- Evans, G. & Jeffrey Newnham, J. (1998). *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books
- Freedom House. (2024). *Nations in Transit 2024: Serbia*. Freedom House

- Garcevic, V. (2021). *The European Union Dilemma: Russia's and China's Increasing Influence in the Western Balkans*. Rising Powers Initiative. The Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future. Pardee School of Global Studies. Boston University.
- Hansel, L. & Feyerabend, F. (2018). *Introduction: The role of external actors in the Western Balkans*. In: *The influence of external actors in the Western Balkans. A map of geopolitical players* (pp. 4-8), Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung
- Ilić, V. & Stojilović, D. (2022). *Democracy on the Margin of the War*. Center for Research, Transparency and Accountability (CRTA)
- International Republican Institute. (2022). *2022 Western Balkans regional survey: January-February 2022*. International Republican Institute. Available at: <https://www.iri.org/resources/2022-western-balkans-regional-survey-january-february-2022/>
- Juzova, J. (2024). *Serbia: The dilemma between European accession and alliance with Russia*. European Institute of the Mediterranean. Available at: <https://www.iemed.org/publication/serbia-the-dilemma-between-european-accession-and-alliance-with-russia/>
- Kapidzic, D., Djolai, M. & Kmezic, M. (2023). *Beyond Stabilitocracy. Unveiling the Rise of Autocracy in the Western Balkans*, BiEPAG
- Keil, S., & Arkan, Z. (eds) (2015). *The EU and Member State Building*. European Foreign Policy in the Western Balkans. London and New York: Routledge
- Khan, E. (2022). *National interest: a contextual perspective*. Institute for Strategic Studies, Research and Analysis. Islamabad: National Defence University Press
- Kosovo Online. (2023). *Why recognition of Kosovo is being withdrawn and what are the consequences?*. Kosovo Online, Available at: <https://www.kosovo-online.com/en/news/spare-time/why-recognition-kosovo-being-withdrawn-and-what-are-consequences-17-1-2023>
- Kosovo Online. (2023). *Kosovo in international organizations - wishes and possibilities*. Kosovo Online, Available at: <https://www.kosovo-online.com/en/news/analysis/kosovo-international-organizations-wishes-and-possibilities-8-2-2023>

- Lindblom, C. (1965). *The Intelligence of Democracy: Decision Making Through Mutual Adjustment*. New York: The Free Press
- Loshaj, J. (2024). *Between Continuity and Change: Russian Influence and Security Challenges in the Western Balkans Since Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine*. Friedrich Ebert Stiftung
- McBride, J. (2023). *Russia's Influence in the Balkans*. Council on Foreign Relations
Available at: <https://www.cfr.org/backgroundunder/russias-influence-balkans>
- Majstorović, S. (2024). *BiEPAG Reacts: 2024 EC Country Report on Serbia - Where has all the hype gone?*. BiEPAG
- Massavetas, A. (2019). *Russian Orthodox Church: From Russification Agent to Soft Power Instrument*. In: Filis, K. (ed). *A Closer Look at Russia and its Influence in the World*, New York: Nova Science Publishers
- Miholjčić-Ivković, N. (2024). *Russia-Serbia Relations: True Friends or Pragmatic Players?*. Geopolitical Monitor. Available at: <https://www.geopoliticalmonitor.com/russia-serbia-relations-true-friends-or-pragmatic-players/>
- Morgenthau, H. (1985). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf
- Morgenthau, H. (1965). *Scientific Man versus Power Politics*. Chicago: Phoenix Books
- Morgenthau, H. (1962). *The Impasse of American Foreign Policy*. Chicago: The University of Chicago Press
- Morgenthau, H. (1959). *Alliances in Theory and Practice*. In: WoJiers, A. (ed.). *Alliance Policy in The Cold War*, Baltimore: The Johns Hopkins Press
- Morgenthau, H. (1958). *Dilemmas of Politics*. Chicago: The University of Chicago Press
- Morgenthau, H. (1952). *Another Great Debate: The National Interest of the United States*. *The American Political Science Review*. Vol. XLVI
- Morgenthau, H. (1950). *In Defense of the National Interest*. Chicago: The University of Chicago Press
- Nuechterlein, D. (1976). *National Interests and Foreign Policy: A conceptual framework for analysis and decision-making*. *British Journal of International Studies* 2 (1976), 246-266

- Panagiotou, R. (2020). *The Western Balkans between Russia and the European Union: perceptions, reality, and impact on enlargement*. Journal of Contemporary European Studies, Vol. 29, No. 2, pp. 219-233.
- Pavlović, S. (2016). *Montenegro's 'Stabilitocracy': The West's support of Đukanović is damaging the prospects of democratic change*, London School of Economics, Available at: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/12/23/montenegros-stabilitocracy-how-the-wests-support-of-dukanovic-is-damaging-the-prospects-of-democratic-change/>
- Radosavljević, J. & Ničić, B. (2021). *Political parties of Kosovo Serbs in the political system of Kosovo: From pluralism to monism*, Kosovo Foundation for Open Society
- Robinson, T. (1966). *A National Interest Analysis of Sino-Soviet Relations*. The RAND Corporation
- Schimmelfennig, F., Engert, S., & Knobel, H. (2003). *Costs, commitment and compliance: the impact of EU democratic conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey*. Journal of Common Market Studies, Vol. 41, No. 3, 495-518
- Secieru, S. (2019). *Russia in the Western Balkans: Tactical Wins, Strategic Setbacks*. European Union Institute for Security Studies
- Selimi, B. (2015). *Illegal Serbian Structures in the Republic of Kosovo - Why these structures are illegal and not paralel?.* Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences. Vol. 1 No. 3, pp. 115-126
- Shasha, D. (2022). *Four Key Takeaways from EU's Kosovo Report*. Prishtina Insight. Available at: <https://prishtinainsight.com/demush-shasha-op-ed-mag/>
- Simon, H. (1945). *Administrative Behavior: A Study in Decision-Making Processes in Administrative Organization*. New York
- Stanicek, B. & Caprile, A. (2023). *Russia and the Western Balkans: Geopolitical confrontation, economic influence and political interference*. European Parliamentary Research Service (EPRS)
- Stojanovic, D. (2022). *Serbia praises another arms shipment from Russia*. Defense News. Available at: <https://www.defensenews.com/global/europe/2022/01/03/serbia-praises-another-arms-shipment-from-russia/>

- Stratulat, C., Kmezić, M., Tzifakis, N., Bonomi, M., & Nechev, Z. (2020). *Between a rock and a hard place: Public opinion and the EU integration in the Western Balkans*, BiEPAG
- Vladimirov, M. (2019). *The resilience of Kremlin's economic influence in Southeastern Europe in the age of sanctions*. In: Filis, K. (ed). *A Closer Look at Russia and its Influence in the World*, New York: Nova Science Publishers
- Vuksanovic, V. (2023). *Russia in the Balkans: Interests and Instruments*. In Fruscione, G. (Ed.). *Europe and Russia on the Balkan Front: Geopolitics and Diplomacy in the EU's Backyard*, ISPI.
- Vuksanovic, V. (2023). *Russia and China in the Western Balkans. The spoiler power and the unexpected power*. In N. Džuverović & V. Stojarová (eds), *Peace and Security in the Western Balkans: A local perspective*. London and NY: Routledge, pp. 234-253
- Vuksanovic, V., Cvijic, S., Samurokov, M. (2022). *Beyond Sputnik and RT: How Does Russian Soft Power in Serbia Really Work?*. Belgrade Centre for Security Policy
- Vuksanovic, V. (2021). *Systemic Pressures, Party Politics and Foreign Policy: Serbia Between Russia and the West, 2008-2020*. Doctoral dissertation. London School of Economics and Political Science.
- Vuksanovic, V., (2020). *From Russia with Love? Serbia's lukewarm reception of Russia aid and its geopolitical implications*, LSE Ideas
- Vuksanovic, V. (2019). *Why Serbia Won't Stop Playing the Russia Card Any Time Soon*. Carnegie Russia Eurasia Center
- Walt, S. (1987). *Origins of Alliances*. Cornell University Press
- Wesolowsky, T. (2024). *After Getting The Red Card From UEFA, Gazprom Is Getting Back In The Sports Sponsorship Game*. Radio Free Europe. Available at: <https://www.rferl.org/a/gazprom-uefa-ferencvaros-hungary-soccer-ukraine-war-schalke/32941442.html>
- Zawadewicz B. (2023). *Closer to the West? Serbia's foreign policy after the Russian invasion of Ukraine*, OSW-Centre for Eastern Studies
- Zweers, W., Drost N. & Henry B. (2023). *Little substance, considerable impact: Russian influence in Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro*. Netherlands Institute of International Relations. Clingendael Report

Zweers, W., Shopov V., Van der Putten F., et al. (2020). *China and the EU in the Western Balkans. A zero-sum game?*. Clingendael Report